

Załącznik 1

do raportu z badań:

„Rynki pracy na obszarach popegeerowskich”

**Przekształcenia restrukturyzacyjno-własnościowe
Państwowych Gospodarstw Rolnych oraz
obecne zagospodarowanie obszarów
popegeerowskich**

Przekształcenia restrukturyzacyjno-własnościowe Państwowych Gospodarstw Rolnych oraz obecne zagospodarowanie obszarów popegeerowskich

Spis treści

1.	Zakres przekształceń restrukturyzacyjno-własnościowych Państwowych Gospodarstw Rolnych oraz obecne zagospodarowanie obszarów popegeerowskich	3
2.	Delimitacja powiatów do szczegółowych badań terenowych.....	7
3.	Przebieg procesów przemian restrukturyzacyjno-własnościowych państwowego rolnictwa.....	8
3.1	Przejmowanie majątku byłych Państwowych Gospodarstw Rolnych.....	8
4.	Zagospodarowanie mienia Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa.....	10
4.1	Trwałe zagospodarowanie mienia Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa	11
4.1.1	Sprzedaż majątku.....	12
4.1.2	Ceny ziemi sprzedawanej z Zasobu WRSP.....	16
4.2	Inne formy trwałego rozdysponowania mienia Zasobu WRSP.....	18
4.3	Majątek Skarbu Państwa pozostający nadal w Zasobie WRSP rozdysponowany w sposób nietrwały.....	19
4.3.1	Dzierżawa majątku.....	19
4.3.2	Jednoosobowe spółki Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa (obecnie Agencji Nieruchomości Rolnych)	23
4.3.3	Gospodarstwa administrowane.....	24
5.	Skutki restrukturyzacji i przemian własnościowych rolnictwa państwowego.....	25
5.1	Wpływ transformacji byłych PGR na przemiany w strukturze gospodarstw rolnych.....	25
5.2	Společne konsekwencje transformacji państwowego rolnictwa.....	30
5.2.1	Działania Agencji na rzecz aktywizacji bezrobotnych byłych pracowników PGR	38
5.3	Efekty ekonomiczne restrukturyzacji i prywatyzacji państwowego rolnictwa.....	39
6.	Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego postpegeerowskich obszarów wiejskich.....	44
7.	Pożądane kierunki zmian w rozwoju i zagospodarowaniu obszarów popegeerowskich.....	46
7.1	Gospodarstwa wielkoobszarowe.....	48
8.	Zakończenie: problemy związane z negatywnymi skutkami społecznymi transformacji Państwowych Gospodarstw Rolnych oraz zróżnicowanie strategii rozwoju obszarów postpegeerowskich.....	51

1. Zakres przekształceń restrukturyzacyjno-własnościowych i charakterystyka Państwowych Gospodarstw Rolnych

Restrukturyzacji i prywatyzacji sektora państwowego rolnictwa podlegało prawie 4,7 mln ha gruntów (18,7% użytków rolnych Polski), w tym 3,8 mln ha należących do 3433 (w 1988 r.) państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej (ppgr). Jest to więcej niż przestrzeń rolnicza: Belgii i Luksemburga - 1,5 mln ha, Holandii - 2 mln ha, Słowacji - 4 mln ha, Danii - 2,7 mln ha, Czech - 4,3 mln ha oraz 3/4 powierzchni użytków rolnych Bułgarii, jak też Węgier.

Jeżeli natomiast uwzględnimy powierzchnię wiejską jednostek terytorialnych (gmin), w których udział sektora państwowego rolnictwa był przeważający (zajmował powyżej 50% użytków rolnych) oraz stanowił znaczący udział (od 20 – 50 %), to łącznie zajmowała ona 45,3% powierzchni wiejskiej kraju (mapka nr 1). Na obszarze tym mieszkało 38,3% ludności wiejskiej Polski. Bezpośrednio transformacją sektora państwowego rolnictwa objęto 460 tys. pracowników ppgr, a wraz z rodzinami ok. 2 mln społeczności pegeerowskiej, żyjącej w 6000 osiedlach, obejmujących 333 211 mieszkań - 8,6% mieszkań na wsi.

Wartość majątku trwałego i obrotowego wynosiła ok. 8 633 mln zł, a w jego skład wchodziło między innymi: 907 suszarni, 850 gorzelni, winiarni i browarów, 614 mieszalni pasz, 234 masarni i rzeźni, 378 sklepów, 124 hoteli, restauracji i zajazdów, 756 obiektów socjalnych, kulturalnych i sportowych oraz 2222 zespołów dworskich i pałacowo-parkowych.

Wartość popegeerowskiej ziemi według średnich cen sprzedaży w 2007 r. (9 tys. zł/ha) wynosiła 34 200 mln zł (10,7 mld dolarów).

Na zakończenie tej statystyki, ukazującej rangę problemu, należy dodać, że restrukturyzowane i prywatyzowane ppgr stanowiły prawie 32% sprywatyzowanych przedsiębiorstw państwowych w Polsce, ale znacznie więcej w województwach "popegeerowskich".

Tabela 1. Państwowe gospodarstwa rolne Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej w latach 1981 – 1991

Wyszczególnienie	Lata				
	1981	1985	1989	1990	1991
Liczba przedsiębiorstw	1 047	1 258	1 231	1 238	1 440
Użytki rolne	3 485	3 353	3 340	3 251	3 248
Średnia powierzchnia PGR (UR.)	3 329	2 666	2 713	2 626	2 256
Zatrudnienie ogółem (tys. osób)	481,8	468,5	434,9	394,8	326,7
Zatrudnienie w produkcji rolnej na 100 ha UR.	10,9	10,6	9,9	9,5	8,1
Produkcja rolnicza (tys. starych zł na 1 ha UR.)					
- końcowa	62,0	80,5	87,2	87,4	78,8
- czysta	5,6	25,1	27,2	29,8	36,2
Wynik finansowy (zysk; mld starych zł)*	-22,0	76,1	2 341,1	6 071,6	-6 553,0
Gospodarstwa deficytowe (liczba)*	725	51	3	21	

* dla lat 1981 i 1985 lata gospodarcze 1980/1981 i 1984/1985

Źródło: Włodzimierz Dzun - "Dostosowywanie się Państwowych Gospodarstw Rolnych do warunków gospodarki rynkowej" Wieś i Rolnictwo nr 2 1993, oraz wyliczenia własne.

Do 31 grudnia 1993 r. zgodnie z sejmową Ustawą z 1991 r. zlikwidowane zostały Państwowe Gospodarstwa Rolne, których mienie przejęła i częściowo rozdysponowała oraz zagospodarowuje AWRSP (obecnie Agencja Nieruchomości Rolnych).

W ten sposób formalnie i praktycznie przestały istnieć wielkoprzestrzenne, socjalistyczne, państwowe gospodarstwa, które przez 45 lat stanowiły trwały element krajobrazu Polski, zwłaszcza w północnych i zachodnich regionach Polski. Pozostał po nich *"krajobraz po bitwie"*¹

Odłogi dorównujące powierzchni terytorium byłego woj. leszczyńskiego, 300-tysięczna armia bezrobotnych, niewykorzystane i ulegające dewastacji budynki, olbrzymie zadłużenie przekraczające wartość majątku obrotowego i niekiedy uprzednie dotacje państwa do PGR, prawie połowa przejętej ziemi do połowy 1994 r. w tymczasowym zarządzaniu (równa połowie terytorium Holandii), znaczne zmniejszenie produkcji - to wymierne skutki początków przemian restrukturyzacyjno-własnościowych.

Sektor państwowy w rolnictwie odgrywał znaczną rolę w zaspokojeniu potrzeb wyżywieniowych ludności, zwłaszcza w zakresie roślin oleistych, zbóż, ziemniaków, mięsa i mleka oraz w produkcji kwalifikowanych nasion i zarodowych zwierząt hodowlanych. W latach 1986-1990, posiadając około 19% krajowych użytków, rolnych sektor państwowy wytwarzał 18% produkcji globalnej rolnictwa, ponad 18% produkcji końcowej brutto oraz 21% produkcji towarowej. Pomimo, iż cechowała go nieco niższa produktywność ziemi (wartość produkcji globalnej na 1 ha UR) niż w gospodarce indywidualnej, to jednak znacznie wyższe były wskaźniki towarowości (zarówno jej poziomu, jak i stopnia). Miarą jego rangi w 1991 r. był udział w krajowym skupie scentralizowanym produktów rolnych, który wynosił: 64,8% rzepaku, 38,0% zbóż, 30,9% ziemniaków, 24,5% trzody chlewnej, 20,0% bydła, 14,3% mleka, 13,5% buraków cukrowych.

W latach 1981-1988, jak wynikało z badań IERiGZ, przeciętne tempo poprawy efektywności gospodarowania w gospodarstwach państwowych wynosiło 4% i było wyższe niż w gospodarstwach chłopskich (1%). Wskaźnikiem poprawy efektywności gospodarowania jest także wzrost wydajności pracy, szczególnie liczony produkcją czystą. W pięcioleciu 1986-1990 była ona ponad dwukrotnie wyższa niż w pięcioleciu 1976-1980. Nastąpiła także znaczna poprawa relacji w stosunku do gospodarstw chłopskich. Jeśli w pięcioleciu 1976-1980 wydajność pracy w PGR była o ponad 1/4 niższa niż w gospodarce chłopskiej, to w latach 1986-1990 o około 1/2 wyższa. PGR wyprzedziły więc gospodarke chłopską pod względem produkcji czystej w przeliczeniu na 1 zatrudnionego, natomiast ustępowały pod względem wielkości produkcji czystej w przeliczeniu na 1 ha UR (Dzun 1994). Nie można więc w zupełności podważać wzrastających efektów finansowych i malejącej deficytowości znacznej ilości gospodarstw państwowych w dekadzie lat osiemdziesiątych, zwłaszcza w ostatnich jej latach (tab.2).

¹ "Krajobraz po bitwie" – to tytuł artykułu J. Głowczyka w 10 numerze "Agroprologu" z 1994 r. o likwidacji PGR.

Tabela 2. Efekty finansowe sektora państwowego rolnictwa w latach 1980-1991 (w starych złotych)

Lata	Zysk bilansowy (mld starych zł, ceny bieżące)			Gospodarstwa deficytowe		
				liczba	udział w ogólnej liczbie PGR (%)	suma strat w mld zł
	ogółem	bez dotacji	stopa zysku			
1980/81	–	–	–	725	69,2	26,5
1981/82	28,1	+4,0	12,3	255	21,5	7,0
1982/83	28,6	-14,0	8,2	180	14,3	7,2
1983/84	49,2	-13,1	12,2	61	4,8	2,0
1984/85	56,4	-19,7	11,5	51	4,1	1,2
1985/86	57,2	-23,4	9,8	81	6,4	3,1
1987	85,8	-5,3	9,3	63	5,1	2,8
1988	239,2	+86,1	13,1	28	2,3	1,6
1989	2391,1	*	14,6	3	0,2	*

Źródło: Włodzimierz Dzun - "Dostosowywanie się Państwowych Gospodarstw Rolnych do warunków gospodarki rynkowej" Wiś i Rolnictwo nr 2 1993, oraz wyliczenia własne

W 1990 r. PGR osiągnęły zysk w wysokości 6071,6 mld zł (stopę zysku 44,1%), równocześnie wzrosła jednak liczba gospodarstw deficytowych z 3 do 21, o łącznym deficycie 18 mld zł. Ostre reguły terapii szokowej L. Balcerowicza nie stworzyły szansy adaptacji gospodarki scentralizowanej do rynkowej i gwałtownie ograniczyły rozmiary produkcji rolnictwa państwowego. Ogólna powierzchnia zasiewów zmniejszyła się w latach 1989-1993 o 39,5%, w tym powierzchnia uprawy zbóż o 19,1%, ziemniaków o 76,7%, buraków cukrowych o ponad 36%, a rzepaku o 70%.

W ciągu tych czterech lat zmniejszyła się także produkcja zwierzęca. Pogłowie bydła spadło o 60%, w tym krów o 56%, trzody chlewnej o 52%, a owiec o 80%. O ponad połowę spadła produkcja mleka, a sprzedaż żywcą o 70%.

Szczególnie dotkliwe, rzutujące na przyszłość poziomu produkcji roślinnej i jakości płodów rolnych, było wyniszczenie hodowli roślin i nasiennictwa oraz hodowli zarodowej. Spadek zaopatrzenia w kwalifikowany materiał siewny zbóż wyniósł 65%, a sadzeniaków ziemniaków 80%.

Mimo, iż przedstawione wyżej fakty mają charakter obiektywny, były one również skutkiem niekorzystnej sytuacji ogólnogospodarczej, na okres której przypadły przemiany własnościowo-restrukturyzacyjne rolnictwa państwowego. Rolnictwo to, wcześniej dotowane przez państwo, nie było przygotowane do rewolucyjnych przemian w zasadach funkcjonowania. Wprowadzenie w 1989 r. wolnych cen na produkty rolne, a od 1990 r. zasad gospodarki rynkowej ujawniło wszystkie słabości organizacyjne i społeczne gospodarstw państwowych. Do najważniejszych należy tu zaliczyć: mało sprawne systemy organizacji i centralnego zarządzania, nadmierne zatrudnienie, przeinwestowanie - głównie w zakresie budynków i budowli, przeciążenie funkcjami socjalnymi. Skutkiem tego było gwałtowne pogorszenie się sytuacji finansowej tych gospodarstw. Okazały się one mało odporne na zmiany warunków gospodarowania. W latach 1990-1991, w wyniku wprowadzenia wysokiego oprocentowania kredytów, zadłużenie PGR dodatkowo gwałtownie wzrosło, co w dużym stopniu pogorszyło ich i tak trudną sytuację. W 1992 r. pojawiły się ponadto trudności natury agrotechnicznej, związane z ograniczeniem nawożenia mineralnego i wapnowania, zmniejszeniem ilości kwalifikowanego materiału siewnego oraz środków ochrony roślin.

Spadek opłacalności produkcji roślinnej na glebach słabych lub trudnych do uprawy powodował odłogowanie znacznych powierzchni gospodarstw. Z danych spisu GUS z 1992 r. wynika, że aż 402 tys. ha gruntów rolnych PGR było odłogowanych, co stanowiło 12% użytków rolnych (15% gruntów rolnych) tego sektora. W niektórych województwach wskaźnik ten był wielokrotnie wyższy i sięgał 30-50% (b. woj. suwalskie, białostockie, krośnieńskie). Pogorszenie wyników ekonomicznych spowodowała też susza w 1992 r.

Nie sprawdziły się i nie mogły się sprawdzić założenia, że wystarczy sprywatyzować PGR-y za pomocą rozwiązań prawnych czy też samych mechanizmów rynkowych, by polepszyć ich wyniki ekonomiczne. Z założenia, iż prywatyzacja sama w sobie automatycznie uzdrowi gospodarstwa pegeerowskie, wynikało błędne przekonanie dotyczące tempa prywatyzacji - i to, które zakładało, że będzie to proces szybki, jak i to, które stwierdzało, że im szybszy, to skuteczniejszy.

Nie uwzględniono przede wszystkim bariery kapitałowej ograniczającej różne formy prywatyzacji mienia państwowego, jak też braku popytu na ziemię, spowodowanego niską opłacalnością produkcji rolniczej i zubożeniem (?) rolników, regionalnego zróżnicowania podaży i popytu.

Nie uwzględniono też specyfiki państwowych gospodarstw rolnych (podobnie jak i całego rolnictwa) i faktu, że PGR jako wielkoobszarowe i wysokotowarowe gospodarstwa, mocno powiązane z całą gospodarką narodową, silnie reagowały na trudności gospodarcze i niesprawności mechanizmów ekonomicznych regulujących funkcjonowanie gospodarki. PGR zostały potraktowane w systemie finansowym, a szczególnie kredytowym tak, jak inne jednostki gospodarcze, np. przemysłowe, handlowe itp.

Nie mogły sprawdzić się również poglądy, dotyczące poprawy struktury agrarnej polskiego rolnictwa poprzez parcelację majątków państwowych. Zakładając nawet, że cały areal pegeerowskiej ziemi przypadłby gospodarstwom rodzinnym, to i tak ich struktura wielkościowa nie uległaby zasadniczej poprawie. Powierzchnia użytków rolnych przypadająca na jednego zatrudnionego w rolnictwie indywidualnym teoretycznie w skali kraju zwiększyłaby się tylko o 0,2 ha (z 3,8 do 4 ha). Dotyczy to zarówno południowo-wschodniej i centralnej Polski, gdzie udział sektora państwowego był nieznaczny, a w gospodarce indywidualnej dominowały gospodarstwa małe i karłowate, jak i północnych i zachodnich regionów, gdzie gospodarstwa były już dość znaczne i nie ma popytu na ziemię. Liczne badania wykazały, że w latach 1989-1992 nastąpił proces stagnacji, a nawet dekoncentracji struktury obszarowej gospodarstw - nawet w południowo-wschodnich częściach kraju, spowodowany dekoncentracją w rolnictwie, a w szczególności wzrostem bezrobocia wśród ludności uprzednio dwuzawodowej powodującym podziały rodzinne gospodarstw. Sytuacja finansowa ludności rolniczej ograniczyła popyt na państwową ziemię (zarówno kupno, jak i dzierżawę). Jak wynika z Raportu o stanie rolnictwa i gospodarki żywnościowej MRiGZ, aż 70% gospodarstw indywidualnych (1,5 miliona) zapewniało właścicielom dochody (w tym również z innych źródeł) tylko nieco wyższe od dochodów rodzin, utrzymujących się z zasiłków dla bezrobotnych.

Wiadomo było również, że nie można było zagospodarować państwowego mienia na Ziemiach Północnych i Zachodnich stosując nową politykę osadniczą. Utworzenie 30-50 hektarowego gospodarstwa rodzinnego wymagałoby nakładów rzędu 2,5-3 milionów złotych. Przekształcenia gospodarstw państwowych w gospodarstwa rodzinne przekraczałoby możliwości finansowe rolników i budżetu państwa.

Trudno jest nawet obliczyć straty, jakie poniosła Polska w wyniku decyzji o szybkiej prywatyzacji sektora państwowego rolnictwa. Obok strat wyrażających się spadkiem i ograniczeniem produkcji oraz dewastacją mienia, dochodzą straty społeczne wywołane

bezrobociem, zubożeniem i dezintegracją załóg pracowniczych, ograniczeniem i likwidacją infrastruktury kulturalno-oświatowej wielu gmin.

2. Delimitacja powiatów do szczegółowych badań ankietowych

Na podstawie przede wszystkim udziału użytków rolnych gospodarstw uspołecznionych w poszczególnych gminach w 1986 r., ale również analizy funkcjonalnej obszarów wiejskich (typologia taka wykonana została w IGiPZ PAN), różnorodności położenia geograficznego (zróżnicowanie warunków agroekologicznych, zróżnicowanego sąsiedztwa rynków pracy, powiązań komunikacyjnych itp.), skali bezrobocia, zróżnicowania form przekształceń własnościowych byłych ppgr (typologia taka została przeprowadzona przez autora), zaproponowano do badań ankietowych następujące powiaty:

1. Gołdap-Olecko, woj. warmińsko-mazurskie, Oddział Terenowy Agencji Nieruchomości Rolnych w Olsztynie
 2. Głubczyce, woj. opolskie OT ANR w Opolu
 3. Słupsk, woj. pomorskie OT ANR w Gdańsku
 4. Sulęcín, woj. lubuskie OT ANR w Gorzowie (Filia w Zielonej Górze)
 5. Lubin, woj. dolnośląskie OT ANR we Wrocławiu
 6. Sokółka, woj. podlaskie OT ANR w Olsztynie (filia w Suwałkach)
 7. Gryfice, woj. zachodniopomorskie OT ANR w Szczecinie
 8. Kościan lub Śrem, woj. wielkopolskie OT ANR w Poznaniu
- Ewentualnie jeszcze lub do wyboru:
9. Tomaszów Lubelski, woj. lubelskie OT Lublin
 10. Ustrzyki Dolne, woj. podkarpackie OT Rzeszów
 11. Nowy Dwór Gdański, woj. pomorskie OT w Gdańsku
 12. Choszczno, woj. zachodniopomorskie OT w Szczecinie
 13. Drawsko Pomorskie, woj. zachodniopomorskie OT w Szczecinie
 14. Kętrzyn lub Bartoszyce, woj. warmińsko-mazurskie OT w Olsztynie

Ryc. 1. Delimitacja gmin popegeerowskich do szczegółowych badań ankietowych

3. Przebieg procesu przemian restrukturyzacyjno - własnościowych państwowego rolnictwa

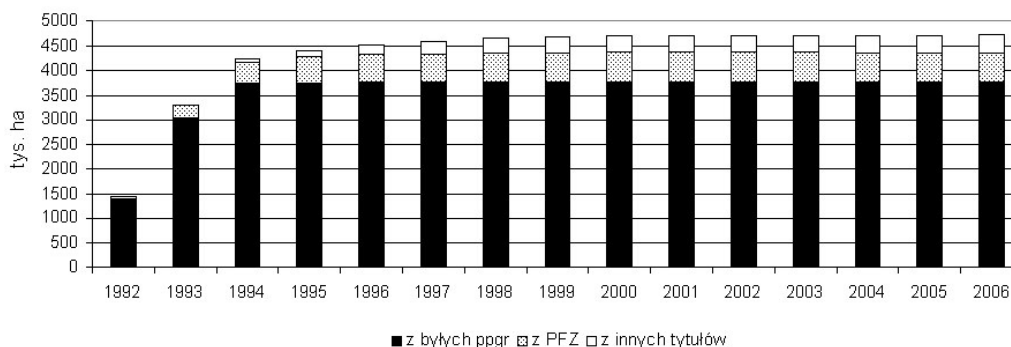
3.1 Przejmowanie majątku byłych Państwowych Gospodarstw Rolnych

Ustawa z 19.10.1991 o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa oraz utworzenie 1.01.1992 r. Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa (od 2004 r. Agencja Nieruchomości Rolnych) uruchomiły przekształcenia w rolnictwie państwowym.

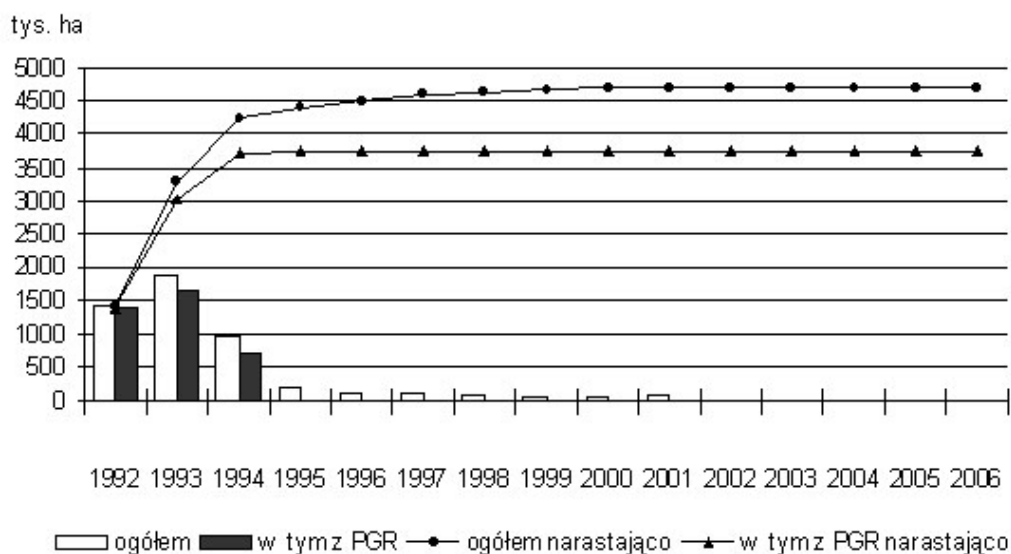
Od początku działalności Agencji do 31.12.2006 przyjęto do Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa nieruchomości o powierzchni 4 717 940 ha, pochodzące z 1666 byłych państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej (ppgr) (3 761,8 tys. ha - 80%), z Państwowego Funduszu Ziemi (601,9ha - 13%) oraz z innych źródeł i tytułów (354,2 tys. ha - 7%)

Proces przejmowania mienia zlikwidowanych ppgr rozpoczął się w połowie 1992 r. i w zasadzie zakończony został w 1994 r., a największe tempo osiągnął w pierwszym półroczu 1993 r.

Wykres 1. Powierzchnia gruntów przyjętych do zasobu WSRP

Wykres 2. Dynamika przyjmowania gruntów do Zasobu WSRP

Od drugiej połowy 1993 Agencja przejmowała mienie z ppgr z coraz bardziej zaniedbanymi użytkami rolnymi, z coraz większymi arealami odlogów, a nawet z całkowicie wygaszoną produkcją zwierzęcą, coraz większym zadłużeniem. Często poddawano krytyce działalność Agencji, polegającą na przejmowaniu najlepszych przedsiębiorstw w pierwszej kolejności i zostawianie na koniec najgorszych, w których pogłębiały się procesy destrukcyjne. W przekonaniu Agencji taka kolejność wynikała z konieczności samofinansowania i zdobycia środków na działalność statutową.

Najwięcej gruntów (3,4 mln ha) oraz mienie z 935 byłych ppgr przejęto w województwach północnych i zachodnich (zachodniopomorskim - 708,1 tys. ha, warmińsko-mazurskim - 698,3 tys. ha, wielkopolskim - 437,9 tys. ha, dolnośląskim - 404 tys. ha, pomorskim - 394,3 tys. ha, lubuskim - 280,3 tys. ha) (mapka nr 2).

Nie spełniły się natomiast założenia szybkiej restrukturyzacji przejętych nieruchomości (w ciągu 2 lat) i przygotowania ich do prywatyzacji. Restrukturyzacja majątku polegała na tworzeniu z przejętych dużych ppgr mniejszych jednostek, sprawnych ekonomicznie, zdolnych do samodzielnego funkcjonowania w warunkach gospodarki rynkowej. Takie gospodarstwa mogły być następnie w różny sposób prywatyzowane. W programach restrukturyzacyjnych uwzględniano również istniejące gospodarstwa indywidualne, dla których wyodrębniano grunty na poprawę ich struktury agrarnej. W przypadku byłych ppgr zajmujących się twórczą hodowlą roślin i zwierząt programy restrukturyzacyjne uwzględniały potrzebę tymczasowego utrzymania ich działalności w ramach jednoosobowych spółek Agencji przy dostosowaniu ich do warunków gospodarki rynkowej i powierzonych zadań.

Proces restrukturyzacji rozciągnął się na dalsze lata. W Zasobie WRSP funkcjonowały równolegle ppgr w starym kształcie i gospodarstwa Skarbu Państwa w innej już formie prawno-organizacyjnej: gospodarstwa w tymczasowym zarządzaniu (przeznaczone do szybkiej prywatyzacji), gospodarstwa administrowane oraz jednoosobowe spółki Agencji, które w miarę postępującej restrukturyzacji i rozdysponowania majątku ulegały likwidacji, przechodząc w inne formy gospodarowania

Poza gruntami do Zasobu przejęto także pochodzący z byłych ppgr i innych podmiotów majątek trwały i obrotowy o wartości księgowej netto 8,6 mld zł, a także blisko 2,0 mld zobowiązań byłych ppgr. Przejęty dług w wyniku prowadzonych przez Agencję działań na rzecz restrukturyzacji zobowiązań został całkowicie uregulowany.

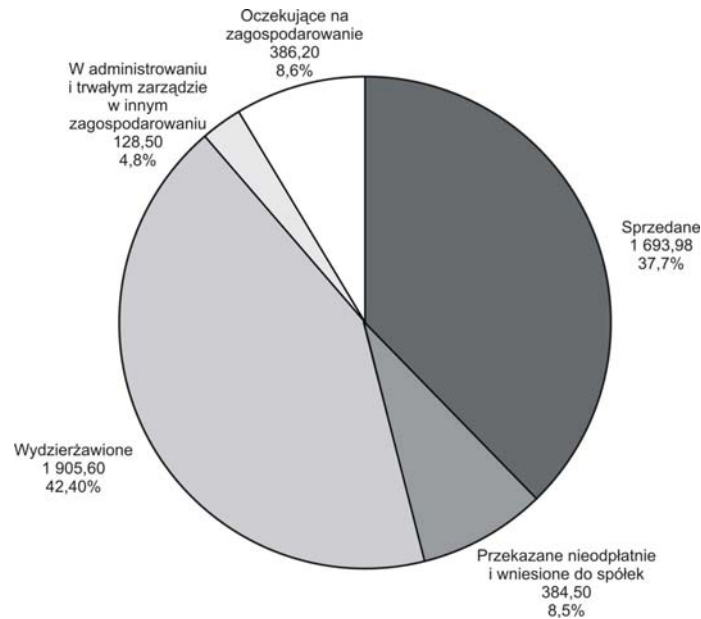
W rzeczowej strukturze przejętego majątku dominującą pozycję zajmowały budynki i budowle – w większości przystosowane do wieloprzestrzennego gospodarowania i w dużej części zdekapitalizowane. Obok budynków gospodarczych, służących bezpośrednio produkcji rolniczej, Agencja przejęła także 336,2 tys. mieszkań wraz z towarzyszącą infrastrukturą (kotłownie, hydroformie, oczyszczalnie ścieków itp.), jak również obiekty przemysłu rolno-przetwórczego, handlowe i usługowe, w tym: 858 gorzelni, winiarni i browarów, 269 masarni i rzeźni, 898 suszarni zbóż i zielonek, 717 mieszalni pasz, 31 młynów i kaszarni, 75 chłodni, a także 415 sklepów, 147 hoteli, zajazdów, restauracji i barów. Przejęto również 672 obiekty o charakterze socjalnym, kulturalnym i sportowym, stanowiących w wielu gminach pegeerowskich znaczącą, a nieraz jedyną tkankę życia kulturalno-społecznego. Do Zasobu Agencji przejęto także 2 136 zabytkowych zespołów dworskich i pałacowo-parkowych.

4. Zagospodarowanie mienia Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa

Przyjęte do Zasobu WRSP nieruchomości, zwłaszcza pochodzące z relatywnie dużych gospodarstw pegeerowskich, przed ich dalszym rozdysponowaniem zostawały poddane procesowi restrukturyzacji. Polegała ona na wydzieleniu mniejszych jednostek gospodarczych, zdolnych do samodzielnego efektywnego funkcjonowania przez nowych użytkowników. Z uwagi na zróżnicowanie ppgr (powierzchnia, rozłóg, ukierunkowania produkcyjne, sposób organizacji gospodarstw itp.) dla każdego gospodarstwa został opracowany indywidualny program jego restrukturyzacji. Takie gospodarstwa mogły być następnie w różny sposób prywatyzowane. W programach restrukturyzacyjnych uwzględniano również istniejące gospodarstwa indywidualne, dla których wyodrębniano grunty na poprawę ich struktury agrarnej. W przypadku byłych ppgr zajmujących się twórczą hodowlą roślin i zwierząt programy restrukturyzacyjne

uwzględniały potrzebę tymczasowego utrzymania ich działalności w ramach jednoosobowych spółek Agencji przy dostosowaniu ich do warunków gospodarki rynkowej i powierzonych zadań.

Wykres 3. Kierunki zagospodarowania gruntów z Zasobu AWRSP (ANR).

Stan na 31.12.2006 r Powierzchnia gruntów w tys. ha. 219 tys. ha gruntów (4,7 %) stanowią grunty pozostające w ewidencji Zasobu, będące w wieczystym użytkowaniu gospodarki wodnej i uczelni publicznych.

Proces restrukturyzacji rozciągnął się na dalsze lata. W Zasobie WRSP funkcjonowały równoległe ppgr w starym kształcie i gospodarstwa Skarbu Państwa w innej już formie prawno-organizacyjnej: gospodarstwa w tymczasowym zarządzaniu (przeznaczone do szybkiej prywatyzacji), gospodarstwa administrowane oraz jednoosobowe spółki Agencji, które w miarę postępującej restrukturyzacji i rozdysponowania majątku ulegały likwidacji, przechodząc w inne formy gospodarowania. Np. Agencja powołała 1775 gospodarstw w tymczasowym zarządzaniu, przeznaczonych do szybkiej prywatyzacji, które zostały w większości zlikwidowane do 1996 r. w wyniku ich prywatyzacji, natomiast pozostała ich część po 1996 r. przekazana została w administrowanie.

4.1. Trwałe zagospodarowanie mienia Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa

Grunty i majątek zrestrukturyzowanych przedsiębiorstw podlegały w następnym etapie zagospodarowaniu, przy czym preferowanymi jego kierunkami było trwałe rozdysponowanie, głównie sprzedaż w drodze przetargów.

Od początku działalności Agencji do końca 2006 r. w sposób trwały poprzez sprzedaż, ale również wniesienie aportem do spółek, bądź nieodpłatne przekazanie (m. innymi Lasom

Państwowym, gminom, kościołom itp.) rozdysponowano łącznie 2078,5 tys. ha tj. przeszło 44,1% przejętych gruntów.

4.1.1. Sprzedaż

Główną formę trwałego rozdysponowania gruntów stanowiła sprzedaż. Do końca 2006 r. Agencja w 177 818 transakcjach sprzedała 1 520,9 tys. ha gruntów (średnio 8,6 ha na 1 umowę).

Najwięcej gruntów sprzedano w latach 1996-1998 (488,5 tys. ha - 38,4%), szczególnie w 1996 r. - 192,6 tys. ha.

Wzrost sprzedaży gruntów zanotowano również od 2001 r. (pomimo ograniczeń tej formy rozdysponowania gruntów ze względu na roszczenia byłych właścicieli i ich spadkobierców). Wiązało się to prawdopodobnie z obawami o wzrost cen ziemi po wstąpieniu Polski do UE oraz z przewidywanym ustawowym ograniczeniem sprzedaży w związku z ustawą restryktoryczną.

W strukturze obszarowej sprzedanych gruntów dominowały pod względem liczby zawartych transakcji nieruchomości mniejsze obszarowo. Prawie połowę transakcji (46%) stanowiły umowy na nieruchomości do 1 ha, dalsze 39% od 1 do 10 ha i kolejne 13,3% od 10 do 100 ha.

Jednak aż 41,4 areału gruntów sprzedanych z Zasobu WRSP w 2 119 transakcjach (1,1% wszystkich umów) stanowiły nieruchomości o powierzchni powyżej 100 ha (tabela 1)

Nabywcami gruntów były w większości osoby fizyczne (97,4% wszystkich transakcji), ale osoby prawne nabyły 80,2% powierzchni sprzedanych gruntów - głównie większe obszarowo gospodarstwa.

Tabela 3. Sprzedaż i dzierżawa gruntów z Zasobu WRSP, 31.12.2006 r.

Liczba umów

Grupy obszarowe	Ogółem		Sprzedaż		Dzierżawa*	
	Liczba umów	%	Liczba umów	%	Liczba umów	%
Do 99,99	318 936	98,4	187 891	98,9	131 045	97,7
W tym do 1 ha	145 941	45,0	88 102	46,3	57 839	43,1
100,0 i więcej	5 245	1,6	2 119	1,1	3 126	2,3
W tym > 1000	217	0,06	37	0,02	180	0,1
Razem	324 181	100,0	190 010	100,0	134 171	100,0

Powierzchnia w ha

Grupy Obszarowe	Ogółem		Sprzedaż		Dzierżawa*	
	Powierzchnia	%	Powierzchnia	%	Powierzchnia	%
Do 99,99	1 604 240	45,6	952 626	58,6	651 614	34,4
W tym do 1 ha	66 255	1,9	37 474	2,3	28 781	1,5
100,0 i więcej	1 914 299	54,4	673 782	41,4	1 240 517	65,6

W tym > 1000	391 213	11,1	60 639	3,7	330 574	17,5
Razem	3 518 539	100,0	1 626 408	100,0	1 892 131	100,0

Gospodarstwa powyżej 50 ha

Liczba umów

Grupy obszarowe	Ogółem		Sprzedaż		Dzierżawa	
	Liczba umów	%	Liczba umów	%	Liczba umów	%
50 i więcej ha	9 939	2,8	3 722	2,0	5 317	3,9

Powierzchnia

Grupy obszarowe	Ogółem		Sprzedaż		Dzierżawa	
	Powierzchnia	%	Powierzchnia	%	Powierzchnia	%
50 i więcej ha	2 178 702	61,9	786 225	48,3	1 392 477	73,6

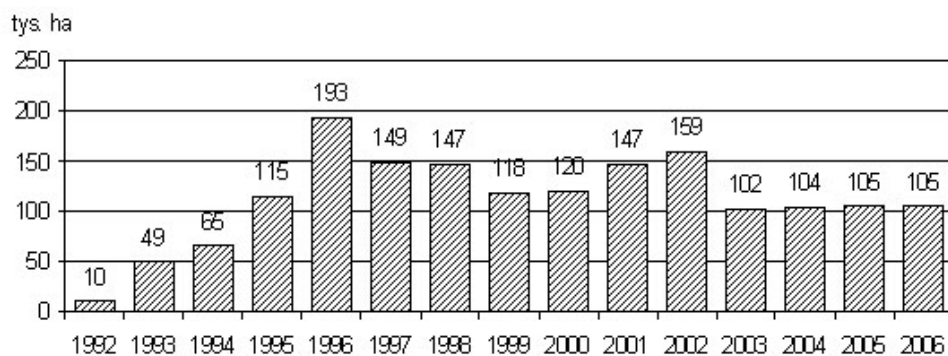
Średnia powierzchnia sprzedanych i wydzierżawionych gruntów

Grupy obszarowe	Ogółem w ha	Sprzedaż w ha	Dzierżawa w ha
Do 99,99 ha	5,02	5,07	4,97
w tym do 1 ha	0,45	0,42	0,49
100,0 i więcej ha	364,97	317,97	396,84
W tym >1000 ha	1 802,8	1 638,89	1 836,52
Razem	10,85	8,60	14,10

* - liczba umów i powierzchnia gruntów pozostających aktualnie w dzierżawie

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Raportów ANR

Wykres 4. Sprzedaż gruntów z zasobu WRSP w latach 1992-2006

**Wykres 5. Struktura sprzedaży gruntów wg grup obszarowych gospodarstw
(stan na 31.12.2006)**

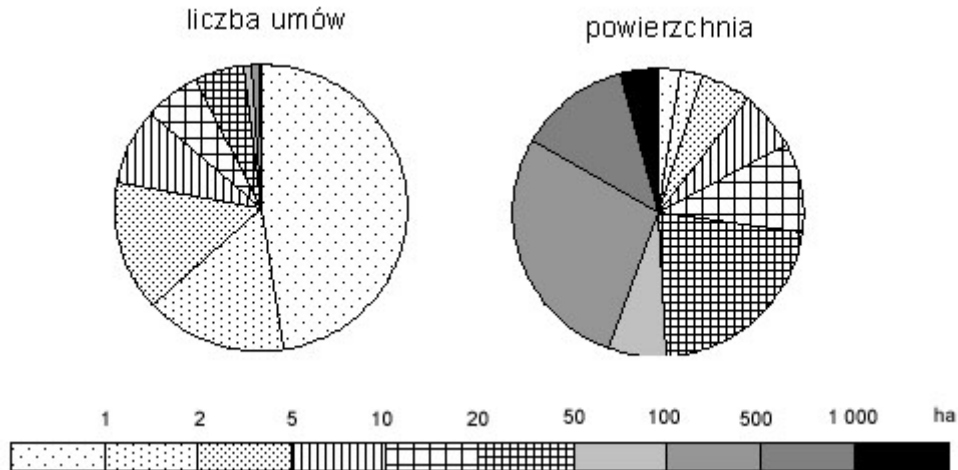

Tabela 4. Dynamika i struktura sprzedaży gruntów z Zasobu WRSP w latach 1992 - 2004

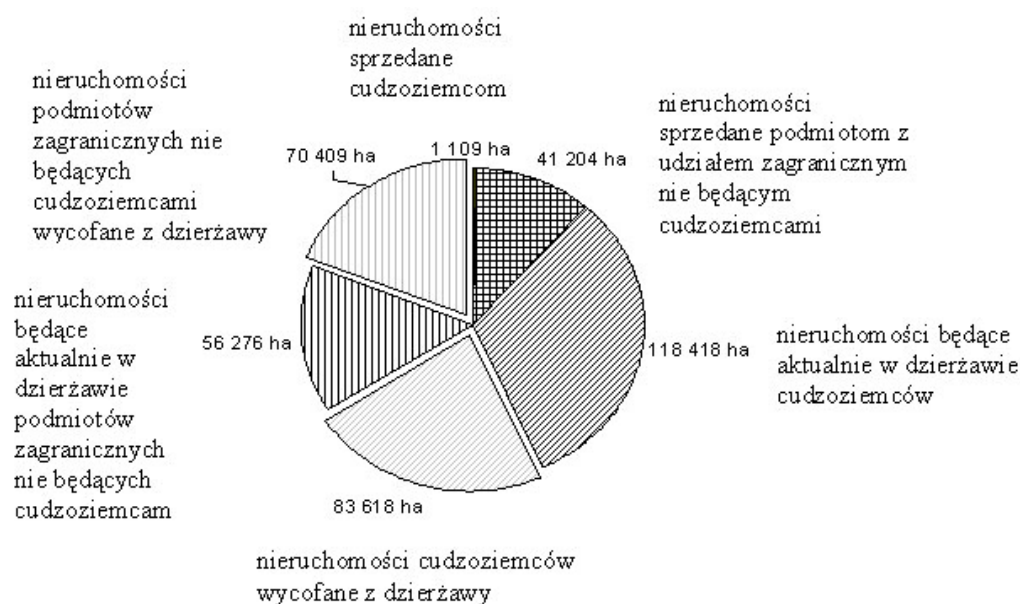
Lata	w danym roku					narastająco			
	ogółem	z PGR		z PFZ	inne	ogółem	z PGR		z PFZ
		ha	%				ha	%	
1992	9 527	5 100	53,5	4 396	31	9 527	5 100	53,5	4 396
1993	49 044	39 863	81,3	8 733	448	58 571	44 963	76,8	13 129
1994	65 353	51 773	79,2	12 312	1 268	123 924	96 736	78,0	25 441
1995	115 356	95 696	83,0	15 791	3 869	239 280	192 432	80,4	41 232
1996	192 637	166 797	86,6	21 004	4 836	431 917	359 228	83,2	62 236
1997	149 364	126 533	84,7	18 325	4 506	581 281	485 762	83,6	79 744
1998	146 523	119 794	81,7	19 977	6 752	727 804	605 556	83,2	99 721
1999	118 989	98 415	82,7	16 183	4 391	846 793	703 971	83,1	115 904
2000	120 112	99 169	82,6	16 505	4 438	966 905	803 140	83,6	132 409
2001	147 004	121 209	82,4	19 703	6 092	1 113 909	924 349	83,0	152 112
2002	159 170	129 025	81,0	23 555	6 590	1 273 079	1 053 374	82,7	175 667
2003	101 725	79 549	78,2	17 879	4 297	1 374 804	1 132 923	82,4	193 546
2004	104 532	79 447	76,0	19 245	5 840	1 479 336	1 212 370	81,9	212 791

Źródło: Obliczenia własne na podstawie raportów AWRSP i ANR

Wiele kontrowersji - jednak nie do końca uzasadnionych – dotyczy sprzedaży i dzierżawy gruntów cudzoziemcom. Zgodnie z obowiązującymi przepisami zarówno cudzoziemcy, jak też spółki polskie z mniejszościowym udziałem kapitału zagranicznego mogą nabywać lub wydzierżawiać nieruchomości rolne z Zasobu WRSP po wykazaniu stosownych zezwoleń. Do końca 2002 r. Agencja sprzedawała na podstawie 99 umów nieruchomości o łącznej powierzchni 747 ha, tj. 0,06% wszystkich gruntów sprzedanych. Znacznie więcej, bo około

39 tys. ha (3% sprzedanych gruntów) zakupiły podmioty polskie z udziałem kapitału zagranicznego.²

Wykres. 6. Sprzedaż i dzierżawa nieruchomości z Zasobu WRSP cudzoziemcom i podmiotom z udziałem zagranicznym niebędących cudzoziemcami
Stan na 31.12.2005

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ANR

Tabela 5. Udział kapitału zagranicznego w zagospodarowaniu nieruchomości z Zasobu ANR (stan 31.12.2005 r.)

Forma prawno - własnościowa	Nieruchomości							
	sprzedane	Dzierżawione			sprzedane i wydzierżawione		w % gruntów ANR	
		ogółem	wycofane z dzierżawy	aktualnie w dzierżawie				
					A. ogółem	B. aktualnie		
Cudzoziemcy	1 109	202 036	83 618	118 418	203 145	119 527	A. 4,31	B. 2,54
Spółki z udziałem mniejszościowym	41 204	126 685	70 409	56 276	167 889	97 480	3,56	2,07
Razem	42 313	328 721	154 027	174 694	371 034	217 007	7,87	4,61

² Obecnie nie są wymagane zezwolenia na takie transakcje i Agencja utraciła możliwość dokładnej ich selekcji i ewidencji.

Tabela 6. Gminy i nieruchomości rolne z udziałem kapitału zagranicznego w podziale na grupy wielkościowe nieruchomości wg AWRSP (stan na koniec 2002 r.)

Województwo	Gminy wiejskie i miejsko-wiejskie			Nieruchomości									
	liczba		odsetek gmin z nieruchomości z kapitałem zagranicznym	grupy wielkościowe								nieruchomości razem	odsetek w kraju
	ogółem	posiadających nieruchomości z kapitałem zagranicznym		0 - 50 ha		50 - 150 ha		150 - 300 ha		pow. 300 ha			
				liczba	udział w %	liczba	udział w %	liczba	udział w %	liczba	udział w %		
Dolnośląskie	133	23	17,3	29	46,8	10	16,1	4	6,4	19	30,7	62	9,9
kujawsko-pomorskie	127	9	7,1	5	45,5	0	0	1	9,0	5	45,5	11	1,7
Lubelskie	193	1	0,5	0	0	0	0	0	0	1	100,0	1	0,2
Lubuskie	74	31	41,9	25	30,9	15	18,5	10	12,3	31	38,3	81	12,9
Łódzkie	159	2	1,3	1	50,0	0	0	1	50,0	0	0	2	0,3
Małopolskie	166	3	1,8	1	20,0	3	60,0	1	20,0	0	0	5	0,8
Mazowieckie	279	7	2,5	9	69,2	0	0	4	30,8	0	0	13	2,0
Opolskie	68	11	16,2	5	33,3	2	13,3	2	13,3	6	40,1	15	2,4
Podkarpackie	144	5	3,5	4	40,0	3	30,0	1	10,0	2	20,0	10	1,6
Podlaskie	105	1	1,0	1	100,0	0	0	0	0	0	0	1	0,2
Pomorskie	98	31	31,6	22	24,2	14	15,4	11	12,0	44	48,4	91	14,5
Śląskie	118	4	3,4	0	0	1	16,7	3	50,0	2	33,3	6	1,0
Świętokrzyskie	97	1	1,0	0	0	0	0	1	100,0	0	0	1	0,2
Warmińsko-mazurskie	100	30	30,0	28	44,4	8	12,7	4	6,3	23	36,6	63	10,0
Wielkopolskie	207	18	8,7	16	57,1	4	14,3	3	10,7	5	17,9	28	4,5
Zachodnio-pomorskie	103	67	65,0	72	30,4	37	15,6	22	9,3	106	44,7	237	37,8
Razem	2171	244	11,2	218	34,8	97	15,5	68	10,8	244	38,9	627	100,0

Źródło: wg. S. Anusza (2004)

4.1.2 Ceny ziemi sprzedawanej z Zasobu WRSP

Ceny ziemi sprzedawanej przez ANR systematycznie wzrastały, zwłaszcza po 1997 r (z wyjątkiem roku 2001), szczególnie zaś bezpośrednio przed wstąpieniem Polski do UE i w latach następnych. W transakcjach sprzedaży gruntów rolnych zawartych przez Agencję w 2006 r. uzyskano za 1 ha statystycznie średnią cenę w wysokości 7374 zł, a w pierwszym kwartale 2007 r. nawet 8977 zł., podczas gdy w latach 1992/1993 tylko 1100 zł. Od kilku więc lat ceny uzyskiwane za grunty przez Agencję mają wyraźną tendencję rosnącą, mimo, że wyczerpują się zasoby gruntów atrakcyjnych pod względem jakości, położenia i rozłogu. Najwyższe średnie ceny występowały przy zakupie gruntów w klasie obszarowej do 1 ha (w 2006 r. 12442 zł/ha), najniższe w grupie obszarowej 10-99,9 ha. Ceny gruntów wykazują też znaczne zróżnicowanie regionalne. Najwyższe są na obszarach metropolitalnych, o wyższym

poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, najniższe zaś na obszarach kryzysogennych, o wysokim stopniu bezrobocia. Obecnie najdroższe były grunty w województwach: wielkopolskim (ponad 14 tys. zł/ha), kujawsko-pomorskim (11 tys. zł/ha), opolskim, dolnośląskim, najniższe zaś w województwach: podlaskim, podkarpackim, lubuskim. Według danych GUS, przeciętne ceny gruntów rolnych uzyskiwane w obrocie prywatnym wynosiły w roku 2006 od 6,9 tys. zł/ha gruntów słabych do 12,1 tys. zł gruntów dobrych, przy średniej cenie – 9,3 tys. zł.

Wykres 7. Średnie ceny sprzedaży gruntów z Zasobu WRSP

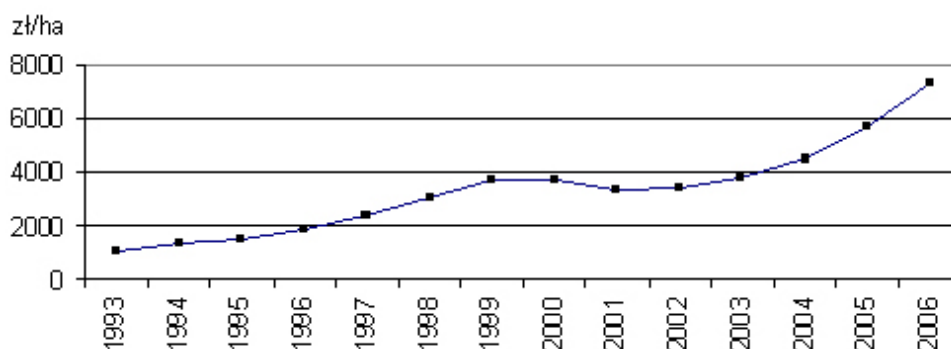

Tabela 7. Ceny sprzedaży gruntów z Zasobu WRSP wg grup obszarowych i ich dynamika w latach 1992-2006 (ceny bieżące, rok poprzedni=100%)

Rok	Średnia cena		Średnia cena w grupach obszarowych w zł/ha							
			do 1,00 ha		1,01-0,99 ha		10,00-99,99 ha		100 ha i więcej	
	zł	%	zł	%	zł	%	zł	%	zł	%
1992-1993	1100	100,0	115	100,0	1060	100,0	1000	100,0	1130	100,0
1994	1370	124,5	1830	159,1	1226	115,7	1366	136,6	1172	103,7
1995	1491	108,8	1715	93,7	1338	109,1	1438	105,3	1571	134,0
1996	1874	125,7	2236	130,4	1845	137,9	1934	134,5	1834	116,7
1997	2444	130,4	3325	148,7	2472	134,0	2673	138,2	2267	123,6
1998	3048	124,7	4999	150,3	3413	138,1	3718	139,1	2476	109,2
1999	3696	121,3	5449	109,0	3938	115,4	3344	89,9	3163	127,7
2000	3738	101,1	5846	107,3	4435	112,6	3880	116,0	3275	103,5
2001	3384	90,5	4967	85,0	3649	82,3	3449	88,9	3152	96,2
2002	3416	100,9	5690	114,6	3764	103,2	3583	103,9	2960	93,9
2003	3766	110,2	5089	89,4	3594	95,5	3754	104,8	3756	126,9
2004	4481	119,0	6589	129,5	4625	128,7	4262	113,5	4584	122,0
2005	5687	126,9	8398	127,4	5957	128,9	5662	132,9	5263	114,8
2006	7374	129,7	12442	148,1	7131	119,7	7061	124,7	7358	139,8

Źródło: Dane zawarte w Raportach z działalności AWRSP za lata 1992-2006, obliczenia własne.

4.2 Inne formy trwałego rozdysponowania mienia Zasobu WRSP

Zgodnie z artykułem 24 ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa, Agencja mogła nieodpłatnie przekazywać Lasom Państwowym wydzielone geodezyjnie obszary leśne, a także grunty nadające się do zalesienia. Nieruchomości wchodzące w skład Zasobu Agencja mogła też w drodze umowy nieodpłatnie przekazać na własność:

- jednostkom samorządu terytorialnego - na cele związane z inwestycjami infrastrukturalnymi służącymi wykonywaniu zadań własnych,
- Polskiej Akademii Nauk, izbie rolniczej, Krajowej Radzie Izb Rolniczych, państwowym szkołom wyższym lub państwowej jednostce badawczo-rozwojowej na cele służące wykonywaniu zadań statutowych,
- Związkom Wyznaniowym.

Ponadto Agencja mogła wnieść do spółki grunty w postaci aportu oraz przekazać nieodpłatnie w użytkowanie Agencji Budowy i Eksploatacji Autostrad.

Od początku działalności do końca 2006 r. przekazała nieodpłatnie uprawnionym podmiotom 305,2 tys. ha gruntów (tab. 7).

Tabela 8. Nieodpłatne przekazanie gruntów z Zasobu WRSP

Nieodpłatnie przekazano	ha	% rozdysponowania*
– jednostkom samorządu terytorialnego	44 810	0,9
– Lasom Państwowym	143 384	3,0
– na rzecz kościelnych osób prawnych	76 127	1,6
– innym uprawnionym podmiotom (parkom narodowym, spółdzielniom mieszkaniowym, Polskiej Akademii Nauk, Izbowi Rolniczym, państwowym szkołom wyższym lub państwowym jednostkom badawczo-rozwojowym, fundacjom i organizacjom pożytku publicznego, nadane na własność osobom – dożywotnim użytkownikom itp.)	40 918	0,9
Razem	305 239	6,4

* - w stosunku do gruntów przejętych przez Agencję

Źródło: Raport Agencji ANR 2006

Ponadto w trwały sposób rozdysponowano, wnosząc aportem do spółek prawa handlowego, 15,8 tys. ha gruntów, a wraz z nim 148 zabytkowych zespołów dworskich i pałacowo-parkowych, 173 obiekty socjalne, kulturalne i sportowe, 66 mieszalni pasz, 50 gorzelni, winiarni i browarów, 40 suszarni zbóż i zielonek oraz 1 756 mieszkań.

Również w trwały sposób rozdysponowano 44 860 ha wód i gruntów pod wodami, przekazując je w trwały zarząd regionalnym zarządom gospodarki wodnej i marszałkom województw oraz 18 635 ha, które przekazano do Agencji Budowy i Eksploatacji Autostrad i innym użytkownikom.

Ogółem w wyniku sprzedaży i nieodpłatnego przekazania uprawnionym podmiotom, a także pozostałego trwałego zagospodarowania, do końca 2006 r. z Zasobu ubyło 2 078,5 tys. ha, tj. 44,1 % powierzchni przejętych gruntów.

4.3. Majątek Skarbu Państwa pozostający nadal w Zasobie, rozdysponowany w sposób nietrwały

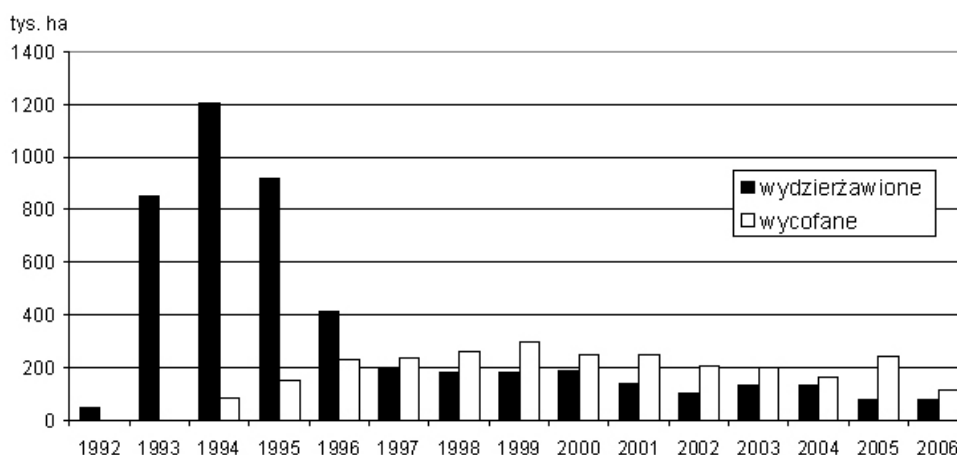
W Zasobie pozostaje nadal 2 639 437 ha, czyli 56% przejętych gruntów, których większość – 1 905 607. ha została wydzierżawiona. Wśród gruntów pozostających w Zasobie znajduje się 386 248 ha do rozdysponowania, z czego 42% stanowią grunty dotychczas użytkowane rolniczo, 4,5% nieużytki oraz 40% odłogi (ryc. 3).

4.3.1 Dzierżawa

Nie sprzedaż, jak zakładano, lecz dzierżawa stała się główną, pierwotną formą zagospodarowania gruntów skarbowych, które w drugim etapie prywatyzacji mogą (jeśli będzie korzystna koniunktura dla rolnictwa i odpowiednia, sprzyjająca dzierżawcom, polityka państwa) być sukcesywnie wykupywane. Od początku działalności Agencji dzierżawa nieruchomości rolnych cieszyła się dużym zainteresowaniem, gdyż jest to forma użytkowania dużych powierzchni gruntów, nie wymagająca angażowania stosunkowo dużych środków finansowych, a płatność jest często rozkładana na raty.

Od początku działalności Agencja zawarła 305 080 umów na dzierżawę 4,5 mln ha (do dyspozycji potencjalnych dzierżawców zaoferowano łącznie, narastająco przeszło 7 mln ha). Występowała bowiem ciągła rotacja w dzierżawionych arealach. Agencja zawierała kolejne umowy i rozwiązywała inne z powodu wygaśnięcia ich terminów lub też niedotrzymania wynegocjowanych warunków, wyłączania części gruntów z zawartych umów itp. Łącznie z różnych powodów wycofano z dzierżaw ponad 2,6 mln ha, tj. 58,2% wydzierżawionych gruntów, które przekazywano innym dzierżawcom, sprzedano lub zagospodarowano w innej formie.

Wykres 8. Dzierżawa gruntów z Zasobu ANR w latach 1992-2006

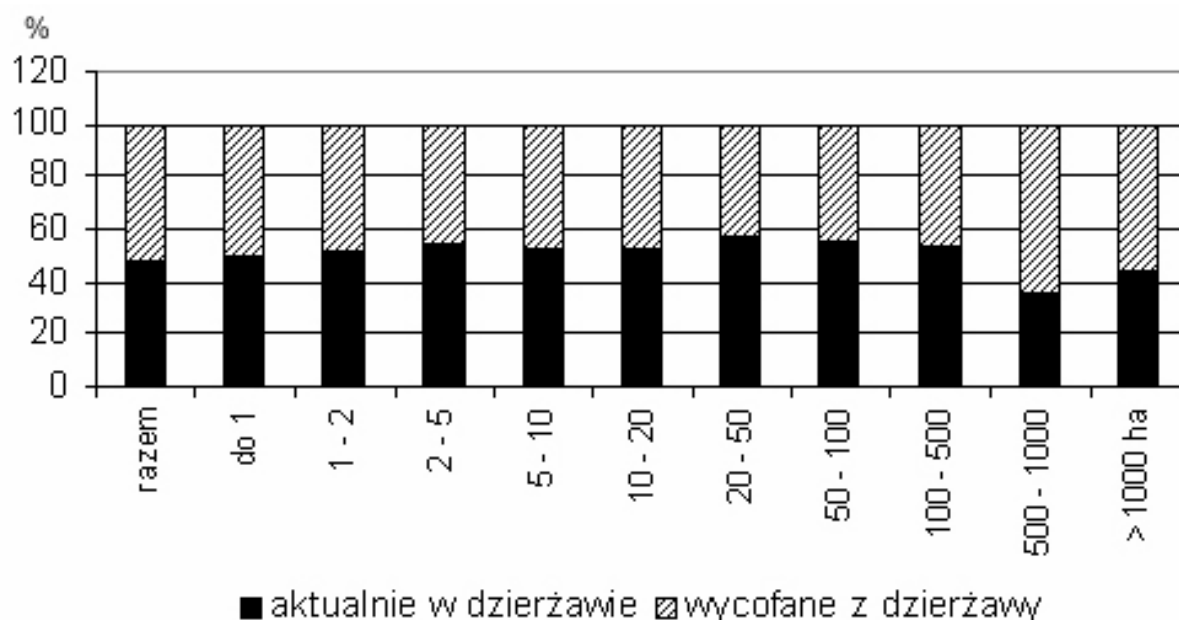

Na koniec 2006 r. w dzierżawie pozostawało 1 905 607 ha gruntów, co stanowiło 40,4 % przejętych gruntów i 50,3% powierzchni gruntów, będących jeszcze w Zasobie WRSP.

Lata 1993-1995 to okres największego nasilenia dzierżawy gruntów z Zasobu WRSP. W tym okresie wydzierżawiano miesięcznie po 100 tys. ha, a nawet więcej. Od roku 1997 tempo wydzierżawiania gruntów nie przekraczało już poziomu 200 tys. ha rocznie i w roku 2002

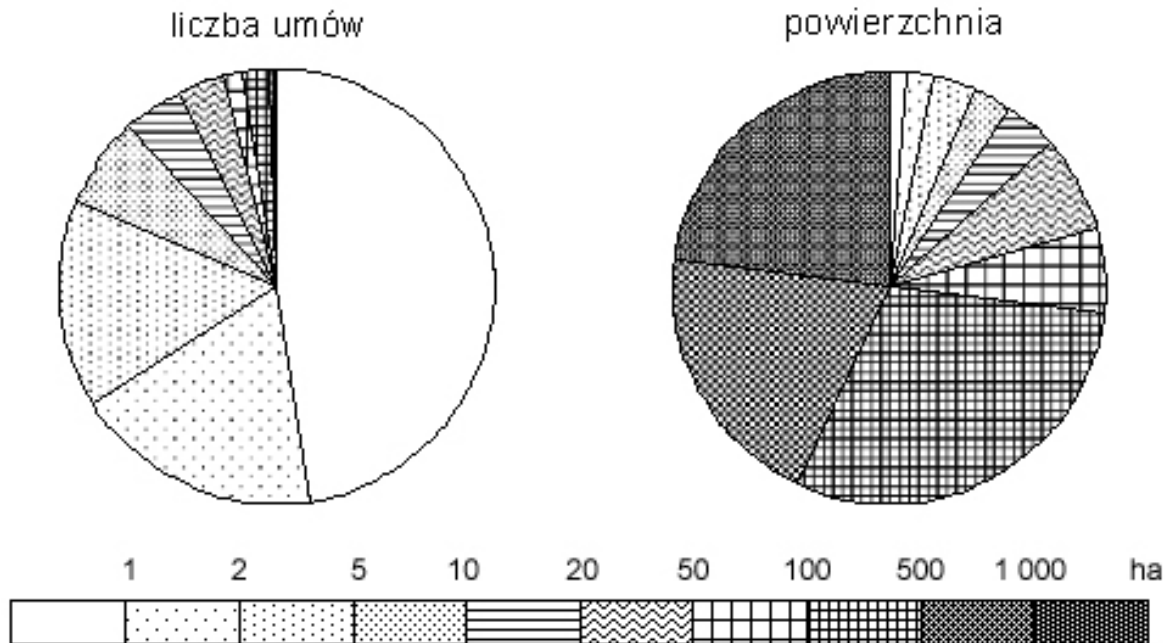
wynosiło już tylko 90 tys. ha, a od roku 2000 ilość sprzedanych gruntów przewyższała ilość gruntów wydzierżawianych.

Wykres 9. Struktura dzierżaw zakończonych i aktualnych według grup obszarowych (stan na 31.12.2006 r.)

Od 1996 roku nasilił się proces wycofywania gruntów z dzierżaw, a jego tempo przekraczało 200 tys. ha w skali rocznej. Począwszy od roku 1997 więcej gruntów wycofywano z dzierżaw niż wydzierżawiano. Według stanu na koniec 2006 r. największa liczba umów dzierżawy wygasła lub została rozwiązana w grupach obszarowych do 10 ha (88% wszystkich umów wygasłych lub rozwiązanych i 49% wszystkich umów zawartych), ale umowy te dotyczyły zaledwie 9,2% powierzchni, która "powróciła" z dzierżaw. Najwięcej gruntów powróciło z grup obszarowych powyżej 100 ha (ogółem 74%).

Wykres 10. Struktura obszarowa aktualnych umów dzierżawy według grup obszarowych (stan na 31.12.2006 r.)

W strukturze wydzierżawianych gruntów wg stanu na koniec 2005 r. dominowały pod względem liczby podpisanych umów działki do 1 ha (45% umów) oraz nieruchomości od 1 do 10 ha (41% umów). Łącznie stanowiły one jednak tylko 9,1% wydzierżawionego areалу gruntów. W grupie obszarowej powyżej 100 ha zawarto natomiast tylko 2,4 % ogółu umów, ale obejmowały one 71% areálu wydzierżawionych gruntów (tab. 3)

Podobnie jak w przypadku sprzedaży, dzierżawcami gruntów z Zasobu WRSP są zarówno osoby fizyczne (do końca 2002 r. zawarły one 98% ogółu umów obejmujących 58% areálu dzierżaw), jak i osoby prawne (2% umów na 42% dzierżawionej powierzchni). Osoby fizyczne wydzierżawiały na ogół mniejsze nieruchomości, szczególnie działki do 1 ha, osoby prawne, w tym spółki pracownicze i jednoosobowe spółki Agencji, nieruchomości większe (najwięcej w grupie obszarowej 100-500 ha).

Tabela 9. Dzierżawa nieruchomości z Zasobu WRSP cudzoziemcom i podmiotom z udziałem zagranicznym niebędących cudzoziemcami (stan na 31.12.2005 r.)

Oddział Terenowy/ Filia Agencji	Nieruchomości wydierżawione						Aktualne nieruchomości w dzierżawie					
	Cudzoziemcy			Podmioty z udziałem zagranicznym niebędące cudzoziemcami			Cudzoziemcy			Podmioty z udziałem zagranicznym niebędące cudzoziemcami		
	Liczba umów	Powierzchnia		Liczba umów	Powierzchnia		Liczba umów	Powierzchnia		Liczba umów	Powierzchnia	
		ha	%		ha	%		ha	%		Ha	%
Warszawa	5	320	0,2	-	-	0,0	1	0	0,0	-	-	0,0
Bydgoszcz	7	5 305	2,6	3	779	0,6	4	4 683	4,0	-	-	0,0
Gdańsk	96	33 708	16,7	34	16 766	13,2	48	15 428	13,0	20	5 809	10,3
Gorzów	66	31 163	15,4	17	7 554	6,0	32	12 676	10,7	8	1 589	2,8
Koszalin	54	29 476	14,6	54	19 150	15,1	36	21 167	17,9	33	7 649	13,7
Lublin	-	-	0,0	-	-	0,0	-	-	0,0	-	-	0,0
Łódź	-	-	0,0	4	1 012	0,8	-	-	0,0	-	-	0,0
Olsztyn	24	6 576	3,3	33	15 666	12,4	14	3 716	3,1	9	4 750	8,4
Opole	20	19 651	9,7	3	902	0,7	16	17 062	14,4	3	891	1,6
Piła	7	1 548	0,8	3	2 765	2,2	-	-	0,0	1	67	0,1
Poznań	7	6 859	3,4	4	663	0,5	6	6 549	5,5	3	468	0,8
Rzeszów	9	507	0,2	8	2 200	1,7	5	371	0,3	1	0	0,0
Suwałki	9	693	0,3	6	2 478	2,0	3	27	0,02	-	-	0,0
Szczecin	156	43 432	21,5	152	39 945	31,6	131	27 877	23,6	87	26 588	47,3
Wrocław	26	4 101	2,0	37	13 623	10,7	4	2 468	2,0	25	8 120	14,4
Zielona G.	52	18 697	9,3	14	3 182	2,5	22	6 394	5,4	4	345	0,6
Razem	538	202 036	100,0	372	126 685	100,0	322	118 418	100,0	191	56 276	100,0

Poza gruntami rolnymi w dzierżawie znajdowały się stawy rybne (ok. 27 tys. ha), a także liczne obiekty rolno-przemysłowe, usługowe, handlowe i obiekty zabytkowe, w tym m.in. 666 zespołów dworskich i pałacowo-parkowych, 328 gorzelni, winiarni i browarów, 433 suszarnie zbóż i zielonek, 274 mieszalnie pasz, 84 masarnie i rzeźnie, 57 obiektów socjalnych, kulturalnych i sportowych oraz około 100 innych obiektów.

Relatywnie niewielką grupę dzierżawców stanowią podmioty z udziałem kapitału zagranicznego (niestety w Agencji od 2001 r. nie prowadzi się ewidencji takich transakcji, a dane są tylko orientacyjne) (tab. 5).

Czynsz za dzierżawione grunty, pomimo wahań wynikających z indywidualnych cech dzierżawionych nieruchomości, różnic w lokalnym popycie, jakości gruntów, rozłogu, lokalizacji itp. oscylował przez wiele lat na poziomie równowartości 2 dt pszenicy rocznie za 1 ha. Natomiast w ostatnich latach, zwłaszcza od roku 2003 (bezpośrednio przed przystąpieniem

Polski do UE) zaczął wzrastać. W 2006 r. przeciętny czynsz w równowartości pszenicy oferowany przez dzierżawców za grunty rolne wynosił od 3,8 dt do 4, 6 dt.

Mimo wszystko, jak zauważa L. Ostrowski (1997), dzierżawy gruntów w Polsce nie są tak powszechne jak w wysokorozwiniętych krajach europejskich (w Danii dzierżawy obejmują około 65% użytków rolnych, we Francji - 53%, w Niemczech - 35%, w Hiszpanii, Włoszech, Portugalii i Grecji - po około 18-20%).

Z tego powodu należy w Polsce popierać tę formę użytkowania gruntów, jak również z tego względu, iż dzierżawa w przeciwieństwie do transakcji zakupu nie wymaga angażowania tak znacznego kapitału, który można przeznaczać na modernizację gospodarstw, zakup środków produkcji itp.

Mimo wzrastającego zainteresowania i pozytywnych rezultatów w powiększaniu i tworzeniu gospodarstw w oparciu o dzierżawę, istnieją jednak poważne bariery ograniczające dalszy rozwój tej formy pozyskiwania gruntów, a nawet powodujące opisany już wyżej zwrot dzierżawionych gruntów. Najważniejsze z nich to: niedostatek kapitału i trudności w uzyskaniu kredytów preferencyjnych na zakup niezbędnych środków związanych z powiększeniem gospodarstw, trudności z zabezpieczeniem wierzytelności, niska rentowność kapitału w rolnictwie.

Bariery dla gospodarstw powiększających swoje powierzchnie wynikają też z wielkości dzierżawionych gruntów w stosunku do posiadanego potencjału wytwórczego. L. Ostrowski w oparciu o liczne badania IERiGZ (J.Kulawik, A.Szemberg, H. Rudnicki) przytacza graniczne wartości wzrostu powierzchni gospodarstw, powyżej których ryzyko kredytowe rośnie, gdyż zmiana obszaru silnie wpływa na strukturę czynników wytwórczych i tworzy bariery techniczne. Powstają one z niedoboru maszyn, stanowisk dla zwierząt, środków transportu, siły roboczej itp. I tak: gospodarstwa powiększające swoje powierzchnie do 30% dotychczasowego obszaru mogą swoją działalność opierać na posiadanych środkach i zwiększać oraz unowocześniać potencjał produkcyjny; gospodarstwa powiększające o 30-50% swój dotychczasowy obszar wymagają dobrojenia technicznego, a więc znacznych środków finansowych.

W związku z występującymi trudnościami w uzyskaniu kredytów inwestycyjnych i małych zasobach kapitału własnego, gospodarstwa powiększające powierzchnie w znacznym stopniu muszą ograniczać się do posiadanego potencjału produkcyjnego. Szczególnie niekorzystna sytuacja w tym zakresie występuje na Ziemiach Zachodnich i Północnych, gdzie istnieje wprawdzie największa podaż gruntów z Zasobu WRSP, i jednocześnie gospodarstwa indywidualne są już znacznie większe, ale charakteryzują się niższą o 1/3 w porównaniu z resztą kraju wartością brutto środków trwałych na 1 ha UR (często zdekapitalizowanych) i około 40% niższym poziomem nakładów na inwestycje produkcyjne, niższymi o 10% zasobami siły pociągowej i niższym o ponad 4% zatrudnieniem na 100 ha UR niż w gospodarstwach o podobnej średniej powierzchni w najlepszych pod względem poziomu rolnictwa województwach (wielkopolskim i kujawsko-pomorskim). **Powiększenie gospodarstw i efektywne na nich gospodarowanie uzależnione jest więc od stworzenia preferencyjnej polityki kredytowej.**

4.3.2. Jednoosobowe spółki Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa (obecnie ANR)

Obok sprzedaży i dzierżawy gruntów i majątku odrębną formą zagospodarowania nieruchomości przejętych przez AWRSP było powołanie jednoosobowych spółek Skarbu

Państwa. Utworzono je z gospodarstw prowadzących działalność hodowlaną, ważną dla postępu biologicznego w całym polskim rolnictwie oraz z gospodarstw pegeerowskich, charakteryzujących się najlepszymi wynikami ekonomicznymi oraz dużym i niepodzielnym majątkiem. Łącznie Agencja utworzyła lub objęła udziały i akcje w 150 takich spółkach, w tym utworzyła 104 spółki specjalizujące się w hodowli roślin (38) i zwierząt (66), 3 spółki zajmujące się trenowaniem koni oraz spółki o charakterze komercyjnym (43).

Jednoosobowe spółki Agencji, podobnie jak inne mienie Zasobu podlegają dalszej restrukturyzacji i prywatyzacji, z tym że w stosunku do spółek prowadzących działalność hodowlaną zakres i tempo przemian warunkują przyjęte programy hodowli. Spółki o szczególnym znaczeniu strategicznym dla polskiej hodowli objęte są resortowym programem hodowlanym i są częściowo finansowane z budżetu państwa.

W wyniku prywatyzacji spółek ścieżką kapitałową i majątkową, a także konsolidacji udziałów (łączenie spółek) wg stanu na koniec 2006 r. Agencja Nieruchomości Rolnych wykonywała prawa właścicielskie w stosunku do 59 spółek o szczególnym znaczeniu dla gospodarki narodowej, w tym 18 spółek hodowli roślin, 20 spółek hodowli zwierząt, 17 stadnin koni i 4 stadnin ogierów. Spółki te dysponowały gruntami o łącznym areale 118 tys. ha, z tego grunty własne miały powierzchnię 4,5 tys. ha, a grunty dzierżawione - 113,5 tys. ha. (mapka nr 7).

4.3.3. Gospodarstwa administrowane

W gospodarstwach rolnych przyjętych do Zasobu WRSP, w których racjonalne gospodarowanie nie było aktualnie możliwe, ustanawiano formę administrowania na zasadach kontraktu menedżerskiego. Do końca 1993 r. ta forma zagospodarowania nieruchomości popegeerowskich była stosowana sporadycznie (42 gospodarstw o łącznej powierzchni 93 tys. ha) mimo, że była znacznie bardziej racjonalna niż tymczasowy zarząd. Dopiero nowelizacja ustawy z 29 grudnia 1993 r., ustanawiająca administrowanie na równi ze sprzedażą i dzierżawą, spowodowała większą popularność tej formy zagospodarowania mienia, z powodzeniem stosowanej w II Rzeczypospolitej. Liczba i powierzchnia gospodarstw Skarbu Państwa w administrowaniu podlegała znacznym wahaniom, w miarę pojawiania się innych możliwości ich zagospodarowania.

Z uwagi na rozdysponowanie zdecydowanej większości tych nieruchomości w innych formach oraz potrzeby zagospodarowania gruntów powracających z dzierżaw obecnie przekazuje się je w administrowane jednostkom gospodarczym Zasobu. Jednostki te podlegają dalszym przekształceniom strukturalnym, głównie obszarowym, stosownie do popytu i możliwości racjonalnego zagospodarowania. Niezależnie od jednostek gospodarczych Zasobu prowadzących działalność produkcyjną, zwłaszcza rolniczą, Agencja utworzyła jednostki administrowane tzw. nieprodukcyjne, których zadaniem jest nadzór nad pozostałym mieniem, przeważnie mieszkaniami i związaną z nimi infrastrukturą.

Według stanu na koniec 2006 r. istniały 74 administrowane jednostki gospodarcze Zasobu ANR, w tym 9 zaliczanych do tzw. jednostek produkcyjnych, gospodarujących na obszarze 2,4 tys. ha. (mapka nr 6).

W administrowaniu przez jednostki gospodarcze Zasobu znajdowały się także m.in. 134 zespoły dworskie i pałacowo-parkowe, 16 gorzelni, 1 browar, 9 suszarni pasz i zielonek, 6 mieszalni pasz, 10 obiektów socjalnych, kulturalnych i sportowych, a także kilka innych obiektów produkcyjnych, handlowych i usługowych.

Powierzchnia gruntów pozostających w Zasobie WRSP obejmuje również ok. 250 tys. ha wód i gruntów pokrytych wodami, stanowiących własność Skarbu Państwa, które na mocy ustawy z 18 lipca 2001 r. *Prawo Wodne* z dniem 1 stycznia 2002 r. przeszły w trwałe zarząd regionalnych zarządów gospodarki wodnej, urzędów morskich i parków narodowych.

5. Skutki restrukturyzacji i przemian własnościowych rolnictwa państwowego

Na podstawie przeprowadzonych analiz można stwierdzić, iż dotychczasowy proces transformacji rolnictwa państwowego nie przyniósł oczekiwanych rezultatów. Wbrew wcześniejszym oczekiwaniom realistyczny etap prywatyzacji (prywatyzacja ekonomiczna) następuje bardzo powoli, a wykreowanie nowych form zagospodarowania majątku popegeerowskiego nie doprowadziło do wzrostu ich efektywności i konkurencyjności.

5.1. Wpływ transformacji byłych PGR na przemiany w strukturze gospodarstw rolnych

Nie sprawdziły się i nie mogły sprawdzić założenia, że wystarczy sprywatyzować PGR przy pomocy rozwiązań prawnych czy samych mechanizmów rynkowych, by spowodować radykalną zmianę i poprawę struktury agrarnej polskiego rolnictwa poprzez szybką parcelację majątków państwowych oraz nową politykę osadniczą. Słuszne okazało się stwierdzenie A. Wosia (1993) iż "prawo nie tworzy automatycznie nowej rzeczywistości gospodarczej". Nie uwzględniono przede wszystkim bariery kapitałowej, ograniczającej różne formy prywatyzacji, jak też braku popytu na ziemię, spowodowanego niską opłacalnością produkcji rolniczej i zubożenia rolników, regionalnego zróżnicowania podaży i popytu ziemi.

Restrukturyzacja i prywatyzacja rolnictwa państwowego nie przyczyniła się do radykalnej zmiany struktury własnościowej polskiego rolnictwa. W jej wyniku udział państwa we władaniu użytkami rolnymi zmniejszył się tylko nieznacznie, natomiast w użytkowaniu udział gospodarstw państwowych zmalał do 5,2% (19,8% w 1989 r.)

Podaż ziemi z Zasobu AWRSP w zasadniczy sposób wpłynęła na transformację struktury własnościowej (według użytkowania gruntów, poprzez dzierżawę), obszarowej i przestrzennej polskiego rolnictwa. Szczególnie intensywne przemiany miały miejsce po roku 1992, co wiązało się z działalnością Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa oraz z nowelizacją kodeksu cywilnego (ustawa z 28 lipca 1990 r.), wprowadzającą znaczną liberalizację obrotu ziemią rolniczą, ułatwiającą jej prywatyzację (zniesienie barier ograniczających możliwości podziału gospodarstw, zniesienie maksymalnych norm obszarowych gospodarstw, dopuszczenie do prywatyzacji gruntów podmiotów niezwiązanych z rolnictwem, zarówno osób fizycznych, jak i prawnych).

Nie sprawdziła się lansowana w początkach restrukturyzacji i prywatyzacji teza zakładająca, iż w wyniku likwidacji ppgr ziemia i majątek trafią głównie do istniejących i nowo powstających gospodarstw rodzinnych. Mały popyt na grunty popegeerowskie – znacznie mniejszy niż podaż – wiąże się z barierą kapitałową, niską opłacalnością produkcji rolnej i jej dalszymi perspektywami oraz dużą koncentracją gruntów w województwach o dość dużych już gospodarstwach indywidualnych.

Według danych AWRSP z 31.12.2006 w wyniku sprzedaży, a zwłaszcza dzierżawy 1,6 mln ha gruntów państwowych o arealach do 100 ha, około 318 tys. rolników indywidualnych

miało możliwość powiększenia swoich gospodarstw średnio o około 5 ha. Natomiast pozostała sprzedaż i dzierżawa nieruchomości powyżej 100 ha ³ o łącznym areale 1,9 mln ha zapoczątkowała działalność 5,2 tys. gospodarstw osób fizycznych i prawnych o powierzchni przeciętnej około 365 ha, podczas gdy średni obszar zlikwidowanych PGR przekraczał 2200 ha. Wśród nich było 697 gospodarstw liczących od 500 do 1000 ha oraz 217 (w 1997 r. 524) powyżej 1000 ha. Większość z nich (3126 w 2006 r., a w 1997 r. - 5480) była dzierżawiona, ale 2119 (w 1997 r. - 720) miała już prawowitych właścicieli, z których 305 (w 1997r. - 144) władało gospodarstwami liczącymi przeszło 500 ha, w tym 37 (w 1997 r. - 25) powyżej 1000 ha .

Sprzedaż, a zwłaszcza dzierżawa z Zasobu WRSP, miała jednak istotne znaczenie dla zmiany struktury wielkościowej gospodarstw w północnej i zachodniej części kraju i to zwłaszcza w grupie gospodarstw większych (ponad 50 ha) .

Proces powiększania indywidualnych gospodarstw rolnych w wyniku przepływu gruntów z Zasobu WRSP nie spełnił więc zakładanych oczekiwań, a grunty Zasobu WRSP nie były jedynym znaczącym źródłem zmiany struktury agrarnej rolnictwa indywidualnego, zwłaszcza w sposób trwały, tj. poprzez zakupy gruntów .

Upowszechnienie dzierżawy gruntów - głównie z Zasobu WRSP - w zasadniczy jednak sposób zmieniło strukturę rynku ziemi w Polsce, przyczyniając się zwłaszcza do tworzenia nowych dużych obszarowo gospodarstw oraz powiększania istniejących także dużych (powyżej 50 ha) gospodarstw rolnych. Wynika to zarówno z faktu, iż Agencja uczyniła z dzierżawy zasadniczy kierunek rozdysponowania mienia popegeerowskiego, jak też z mniejszego i dogodniejszego zaangażowania środków finansowych niż w przypadku zakupu ziemi .

Jak zauważa jednak L. Ostrowski (1997), dzierżawy gruntów w Polsce nie są tak powszechne jak w wysokorozwiniętych krajach europejskich (w Danii dzierżawy obejmują około 65% użytków rolnych, we Francji - 53%, w Niemczech - 35%, w Hiszpanii, Włoszech, Portugalii i Grecji - po około 18-20%).

Dyskusyjną – zarówno ze względów ekonomicznych, jak i społecznych – kwestią jest wielkość tworzonych gospodarstw prywatnych i różnego rodzaju spółek.

Kontrowersje dotyczą zwłaszcza gospodarstw wielkoobszarowych, opartych o najemną siłę roboczą, które według niektórych poglądów odtwarzają poprzednią strukturę gospodarstw. Stanowiły one wprawdzie tylko niecałe 2% liczby sprzedanych i wydzierżawionych z Zasobu WRSP gospodarstw, ale zajmowały przeszło połowę (54,4%) zakupionej i wydzierżawionej ziemi ⁴. (tab.3)

Wśród nowych właścicieli i użytkowników wielkoprzestrzennych gospodarstw powstałych z Zasobu WRSP w latach działalności AWRSP (1992 - 2006) znajdowało się prawie 3 tys. osób prawnych (0,7% ogółu umów sprzedaży i dzierżawy), użytkujących prawie 1,9 mln ha gruntów (35,4% gruntów sprzedanych i wydzierżawionych). Wśród nich znaczny udział stanowią: banki i instytucje, z którymi Agencja podpisała umowy na restrukturyzację zobowiązań b. ppgr (BGŻ, Bank Handlowy, Rolimpex SA, Polcop SA, Zakłady Azotowe we Włocławku, Zakłady Energomocy, Elektrim, Energopol Trade, Animex SA, Agros SA); jednoosobowe spółki AWRSP prowadzące działalność hodowlaną i gospodarstwa AWRSP w administrowaniu

³ Można z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że nieruchomości do 100 ha najczęściej bez infrastruktury gospodarczej służą przede wszystkim do powiększenia już istniejących gospodarstw, natomiast areale powyżej 100 ha, przeważnie z infrastrukturą produkcyjną są podstawą tworzenia nowych gospodarstw wielkoprodukcyjnych.

⁴ Stąd też aktualne propozycje Sejmowej Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi, proponujące ograniczyć areal gospodarstw do 1500 ha dla rolniczych spółdzielni i spółek oraz do 300 - 500 ha dla rolników.

prowadzące działalność produkcyjną; spółki utworzone przez byłych pracowników ppgr (664 spółki dzierżawiące 443 tys. ha, w tym 253 spółki, które zakupiły już 51 tys. ha); spółki z udziałem kapitału zagranicznego (dzierżawiące 184 tys. ha).

Istnieją pewne analogie, dotyczące zarówno procesów kształtujących strukturę agrarną w obecnej gospodarce rynkowej (prywatyzacja sektora państwowego i powstawanie racjonalnych z punktu ekonomicznego gospodarstw wielkoobszarowych, próby ograniczania ich wielkości) do procesów zachodzących w II Rzeczypospolitej (reforma rolna i parcelacja dużych majątków ziemskich), jak też dotyczące liczby i powierzchni gospodarstw wielkoobszarowych powstałych z byłych Państwowych Gospodarstw Rolnych do gospodarstw właścicieli ziemskich (ziemian) II RP. Zjawiskiem charakterystycznym dla struktury rolnictwa II Rzeczypospolitej, podobnie jak dla kształtowanej obecnie struktury jest współwystępowanie gospodarstw wielkoobszarowych oraz chłopskich gospodarstw rodzinnych. Przed wybuchem II Wojny Światowej w Polsce było 10 tysięcy gospodarstw powyżej 50 ha o ogólnej powierzchni 3,8 mln ha (w tym znaczny udział zajmowały lasy) i średniej powierzchni 380 ha (M. Mieszczankowski, 1960). Według danych PSR z 2002 r. takich gospodarstw było 19 tys. i zajmowały one 3,7 mln ha. Jeden z większych majątków ziemskich II RP, należący do Potockich, liczył 19 000 tys. ha, natomiast gospodarstwa dzierżawione obecnie przez holding Farmutil SA senatora H. Stokłosy liczy ponad 24,5 tys. ha, a gospodarstwo R. Skowrońskiego - 10 tys. ha. Mimo, że dane te odnoszą się do innego układu terytorialnego kraju, świadczą one, że procesy restrukturyzacji i prywatyzacji w gospodarce rynkowej prowadzą do powstawania podobnych struktur rolnictwa.

Reforma rolna II RP przewidywała jednak zwolnienie od przymusowego wykupu ziemi gospodarstwa o powierzchni do 180 ha użytków rolnych, a na kresach wschodnich do 300 ha.

Interesującą charakterystykę zbiorowości nowych gospodarzy dawnych PGR przedstawiła B. Fedyszak-Radziejowska (1997) w opublikowanych wynikach badań, przeprowadzonych w latach 1995-1996 na ogólnopolskiej próbie 700 osób, władających majątkiem popegeerowskim przekraczającym 100 ha. Z badań tych wynika, że najliczniejszą grupę gospodarzy wielkoprzestrzennych majątków rolnych stanowi dawna kadra kierownicza pgr (w sumie 60,7% respondentów), z której większość jest dzierżawcami (51,9%), co piąty został administratorem (21,6%), co dziesiąty prezesem spółek pracowniczych (10,2%) i mniej więcej co dwunasty stał się już właścicielem gospodarstw.

Tak więc należy zgodzić się z tezami wysuwanymi m. innymi przez J. Staniszkis (1993) o nomenklaturowym charakterze budowanego systemu kapitalistycznego i o typowym dążeniu liderów "nomenklaturowego kapitalizmu" do "internalizacji zysku i eksternalizacji ryzyka".

Według Powszechnego Spisu Rolnego z 2002 r. w Polsce było 6979 prywatnych, wielkoobszarowych gospodarstw rolnych o areale 100 i więcej ha, w tym prawie połowę (47%) stanowiły gospodarstwa z grupy obszarowej 100-200 ha, trzecią część gospodarstwa z grupy 200-300 ha oraz piątą część gospodarstwa powyżej 500 ha. Gospodarstw największych o powierzchni 1000 i więcej hektarów było 426. Stanowiły one tylko 0,02% ogółu gospodarstw prywatnych, ale zajmowały 4,5% powierzchni ogólnej i 4,8% użytków rolnych sektora prywatnego rolnictwa, a ich średnia powierzchnia wynosiła 1770 ha. Zdecydowana większość tych gospodarstw powstała w wyniku transferu gruntów z Zasobu WRSP (niewielką liczbę stanowią tu spółdzielnie produkcyjne). Łącznie udział prywatnych gospodarstw wielkoobszarowych w ogólnej liczbie gospodarstw sektora prywatnego wynosił 0,35%, a gospodarstwa te zajmowały prawie 2,8 mln ha, czyli 15,8% powierzchni ogólnej i 16,6% użytków rolnych tego sektora, a ich średnia powierzchnia wynosiła 380,2 ha.

W porównaniu z krajami UE stopień koncentracji ziemi w Polsce okazuje się daleko niższy. Średnio w krajach UE duże (ponad 100 ha) gospodarstwa dysponują arealem ponad

dwukrotnie wyższym niż duże gospodarstwa w Polsce i średnio ich udział w ogólnej liczbie gospodarstw jest przeszło 7-krotnie wyższy w krajach UE niż w Polsce. Jeszcze większe dysproporcje pojawiają się przy porównaniu gospodarstw z przedziału 50-100 ha.

W strukturze własnościowej prywatnych wielkoobszarowych gospodarstw (wg zajmowanej powierzchni), przedstawionych na podstawie danych PSR z 2002 r., dominują gospodarstwa dzierżawione (60,6%), przy czym w miarę wzrostu przedziałów obszarowych wzrasta odsetek powierzchni użytków rolnych gospodarstw dzierżawionych, natomiast spada odsetek powierzchni gospodarstw własnych. W grupie obszarowej gospodarstw 50-100 ha występuje natomiast dwukrotnie większa powierzchnia użytków rolnych gospodarstw własnych niż dzierżawionych, a więc proces pełnej prywatyzacji jest tu znacznie większy (tab. 3).

Dane PSR z 2002 r. zawierają interesujące informacje, dotyczące struktury prywatnych wielkoobszarowych gospodarstw według ilości posiadanych działek (szachownica gruntów). W ogólnej liczbie tych gospodarstw o powierzchni powyżej 100 ha tylko 9,3% gospodarstw posiadało grunty położone na 1 działce, 14,2% gospodarowało na gruntach składających się z 2 – 3 działek, 13,9% posiadało grunty na 4 – 5 działkach, 20,3% na 5 – 9 działkach, natomiast aż 42,3% posiadało grunty położone na 10 i więcej działkach. Udział gospodarstw rolnych, w których użytki rolne składają się z 1 działki i stanowią ponad 54% ogólnej powierzchni użytków rolnych, zanotowano w województwach "popegeerowskich", gdzie na ogół prywatyzowano całe zorganizowane jednostki produkcyjne

Największa koncentracja gospodarstw wielkoobszarowych występowała w województwach "popegeerowskich": zachodniopomorskim – 900, dolnośląskim – 834, wielkopolskim – 784, warmińsko-mazurskim – 737, pomorskim – 503, kujawsko-pomorskim – 500, opolskim – 400 i lubuskim – 391. Łącznie w tych 8 województwach skoncentrowane było 3/4 prywatnych gospodarstw wielkoobszarowych, zajmujących 82,6% powierzchni ogólnej wszystkich gospodarstw wielkoobszarowych w Polsce. Przeciętna powierzchnia tych gospodarstw była najmniejsza w małopolskim, podkarpackim i świętokrzyskim, natomiast największa w wielkopolskim – 609 ha, pomorskim – 508 ha i zachodniopomorskim – 458 ha.

Koncentrację przestrzenną prywatnych gospodarstw wielkoobszarowych w przekrojach powiatowych przedstawiono na mapce nr 8.

W 35 powiatach (głównie na ziemiach "popegeerowskich") występowało więcej niż po 50 gospodarstw wielkoobszarowych, a w 18 powiatach więcej niż po 60 takich gospodarstw, najwięcej w: poznańskim ziemskim – 108, gryfickim – 101, w Warszawie – 97, złotowskim – 84, olsztyńskim ziemskim – 80 i oleckim – 75 (dla porównania w całym woj. świętokrzyskim – 76). Na uwagę zasługuje duża liczebność tych gospodarstw w wielkich miastach oraz w najbliższym ich sąsiedztwie, co związane jest z pozyskiwaniem gospodarstw, a raczej ziemi (przeważnie w kilku działkach), przeznaczonych w przyszłości na cele inwestycyjne, pozarolnicze.

Należy podkreślić, – wynika to z danych ANR i badań IERiGŻ⁵ – że w wielkoobszarowych gospodarstwach, zarówno sprywatyzowanych, jak też będących własnością AWRSP, następują zmiany dostosowawcze do zmieniających się wymogów rynkowych. Dekoniunktura w rolnictwie skomplikowała procesy przemian własnościowych i spowodowała potrzebę dalszej restrukturyzacji gospodarstw, a znaczne zwroty gospodarstw dzierżawionych – potrzebę powtórnego, racjonalnego ich zagospodarowania. Zmiany te dotyczą

⁵ W.Guzewicz z zespołem – Wyniki produkcyjno-ekonomiczne wielkoobszarowych gospodarstw powstałych z majątku byłych PGR, 1995, 1999, 2002

zarówno form własnościowo-organizacyjnych, sposobów zarządzania, wielkości potencjału produkcyjnego i ukierunkowań produkcyjnych. W jednoosobowych spółkach Agencji, ale w szczególności w gospodarstwach administrowanych, z powodu ograniczeń dotacji budżetowych i znacznego corocznego deficytu dokonuje się dalszej restrukturyzacji, zmierzającej do uproszczeń struktur organizacji i zarządzania, głównie poprzez podział na mniejsze uzasadnione ekonomicznie jednozakładowe, samodzielne jednostki produkcyjne, przeznaczone do dalszej prywatyzacji. Podobne zmiany występują również w gospodarstwach dzierżawionych, przy czym wzrosło zainteresowanie ich zakupem, wiążące się prawdopodobnie ze zbliżającym się terminem wejścia Polski do UE i oczekiwań związanych z poprawą koniunktury w rolnictwie, a zwłaszcza wzrostu cen ziemi rolniczej. Z badań IERiGŻ wynika, że prawie 85% dzierżawców wielkoobszarowych gospodarstw (spośród badanych 95 gospodarstw) było zainteresowanych zakupem majątków. Za główną barierę realizacji tych zamierzeń dzierżawcy wymieniali, obok braku kapitału i preferencyjnych kredytów, przede wszystkim nieuregulowane stany prawne użytkowanych gospodarstw.

Znaczna część gospodarstw zmieniła swój obszar (wg badań IERiGŻ przeszło trzecia część), przy czym 2/3 z nich zmniejszyło obszar, a 1/3 (głównie mniejszych) powiększyło obszar. Największe zmiany powierzchni gospodarstw nastąpiły w gospodarstwach administrowanych, w jednoosobowych spółkach Agencji o profilu roślinnym oraz w gospodarstwach dzierżawionych. Znaczące zmiany nie nastąpiły natomiast w gospodarstwach zakupionych.

We wszystkich formach własnościowych gospodarstw wielkoobszarowych nastąpiły też zmiany w rolniczym użytkowaniu ziemi. Zwiększył się udział gruntów ornych kosztem użytków trwałych: zielonych i sadów. Nadal – w związku z nieopłacalnością upraw, zwłaszcza na glebach słabych – utrzymuje się znaczny udział gruntów odłogowanych, zwłaszcza w gospodarstwach zakupionych i dzierżawionych przez podmioty zewnętrzne.

W gospodarstwach wielkoobszarowych nadal utrzymuje się przewaga produkcji roślinnej nad zwierzęcą, zwłaszcza w gospodarstwach zakupionych i dzierżawionych. W strukturze zasiewów dominują uprawy zbożowe (głównie pszenica) oraz rzepak i buraki cukrowe, a następuje spadek upraw ziemniaków i roślin pastewnych (tab.6). W produkcji zwierzęcej nadal następuje jej ograniczenie, a nawet likwidacja. Stale utrzymuje się niski poziom chowu bydła i następuje spadek chowu trzody chlewnej, zwłaszcza w gospodarstwach zakupionych, dzierżawionych oraz w jednoosobowych spółkach Agencji

Istotne zmiany w wielkoobszarowych gospodarstwach nastąpiły w zatrudnieniu. W latach 1998-2002 zatrudnienie spadło z 5,4 osób pełnozatrudnionych na 100 ha UR do 4,0, przy czym największe ograniczenie zatrudnienia miało miejsce w gospodarstwach zakupionych i komercyjnych jednoosobowych spółkach Agencji, a wzrost nastąpił w gospodarstwach administrowanych.

Niepokojącym zjawiskiem jest znaczne ograniczenie możliwości gospodarstw we wprowadzaniu nowych technik i technologii produkcji, postępu biologicznego, modernizacji gospodarstw i procesu inwestycyjnego. W wyniku zmniejszania się nakładów inwestycyjnych nastąpiło znaczne ograniczenie, a nawet zaprzestanie modernizacji majątku produkcyjnego. Zjawisko to utrzymuje się od 1997 r., a od 1999 r. przybrało na sile, a inwestycję na modernizację potencjału produkcyjnego nie zapewniały reprodukcji rozszerzonej majątku.

Problemy związane z gospodarstwami wielkoobszarowymi przedstawiono w dalszej części opracowania.

5.2. Społeczne konsekwencje transformacji państwowego rolnictwa

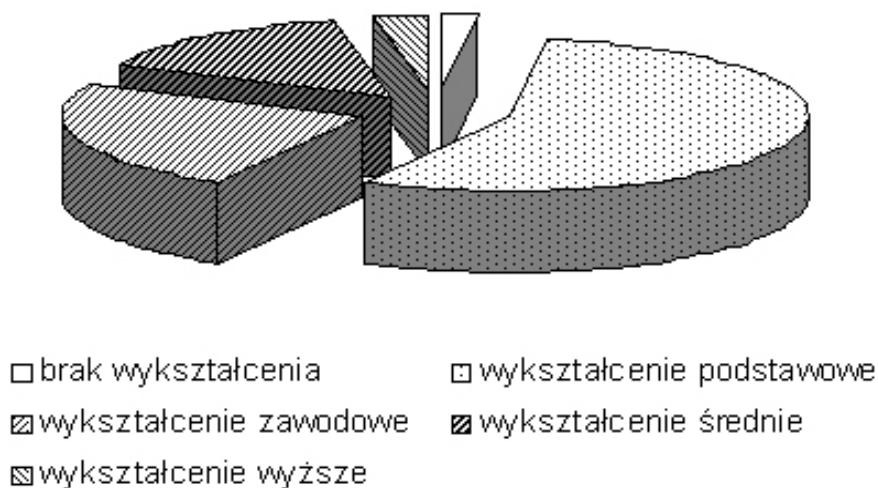
Jeśli zmiany w strukturach własnościowych, produkcyjnych i organizacyjnych gospodarstw państwowych można określić mianem racjonalizacji i modernizacji, to określenie losów ludzi i całej społeczności związanej z PGR-ami jest problemem bardziej złożonym. „Pauperyzacja”, „marginalizacja”, „ginący świat”, „anomia”, „ludzie z przeszłości”, *under class* - to najczęściej używane określenia tej zarówno niemarginalnej liczebnie – liczącej 475 tys. pracowników, a wraz z rodzinami ok. 2 mln osób, – jak i skoncentrowanej przestrzennie grupy społecznej.

Marginalizacja ekonomiczna i społeczna objęła, obok pracowników byłych ppgr i ich rodzin, również całe osiedla popegeerowskie. Wprawdzie budownictwo tych osiedli miało wiele cech negatywnych (podobnie jak socjalistyczne budownictwo w miastach), a ich lokalizacja z góry zakładała marginalizację w stosunku do wiejskiej sieci osadniczej, to jednak poprawa warunków mieszkaniowych załóg pracowniczych była niekwestionowanym osiągnięciem PGR. W osiedlach tych oprócz substancji mieszkaniowej znajdowały się też obiekty o charakterze socjalnym: przedszkola, żłobki, ośrodki zdrowia, obiekty sportowe i kulturalne. W niektórych gminach obiekty te stanowiły poważną, a często jedyną część infrastruktury społecznej i decydowały o kształtowaniu opieki socjalnej i życiu kulturalnym mieszkańców wsi. Ich likwidacja zubożyła niektóre regiony kraju i spowodowała pustkę socjalno-kulturową, ograniczając dostępność do nich mieszkańcom wsi i małych miasteczek.

Doktrynalna, nieprzemyślana, liberalna polityka zastosowana wobec PGR spowodowała stopniowe zubożanie pracowników rolnych, którzy w rezultacie stali się bezrobotnymi, bez perspektyw na jakiekolwiek zatrudnienie. Ponadto społeczność pegeerowska została w dotkliwy sposób wykluczona z czerpania korzyści z transformacji systemowej gospodarki Polski, została pozostawiona swojemu losowi i potraktowana ze szczególną obojętnością. Pracownicy likwidowanych ppgr nie zostali uwłaszczeni, nie otrzymali żadnych odszkodowań, akcji prywatyzowanych przedsiębiorstw, z którymi związali swój byt i pomnażali majątek, ani w żaden sposób nie uczestniczyli w korzyściach prywatyzacji – tak jak ma to miejsce w górnictwie, telekomunikacji i innych branżach przemysłu.

Drastyczna redukcja zatrudnienia i związane z nią bezrobocie strukturalne stało się jednym z istotnych problemów przekształceń restrukturyzacyjno-własnościowych sektora państwowego rolnictwa. Bezrobocie, ze względu na jego dużą koncentrację w północnych i zachodnich regionach kraju, stanowi poważny problem społeczny, gospodarczy oraz moralny. Na tych obszarach PGR-y były przeważnie jedynymi zakładami pracy, a zwalniani pracownicy – najczęściej nieprzygotowani do samodzielnego działania – stracili szansę na uzyskanie jakiegokolwiek zatrudnienia, stanowiącego podstawę bytu ich rodzin.

Wykres 11. Poziom wykształcenia pracowników państwowych gospodarstw rolnych

Możliwość zdobycia pracy w głównej mierze zależy od poziomu wykształcenia i posiadanych kwalifikacji zawodowych. Tymczasem blisko 60% ogółu zatrudnionych w PGR-ach posiadało raczej niski (jednak wyższy niż rolnicy indywidualni) poziom wykształcenia (R. Czyszkiewicz, 1993) (ryc. 25) i była przygotowana do pracy w rolnictwie i to w ściśle określonych specjalizacjach. Ograniczenie zatrudnienia w nowo powstałych i restrukturyzowanych gospodarstwach, niemożliwość znalezienia stałej pracy w rodzinnych gospodarstwach indywidualnych, mała mobilność przestrzenna determinowana zamieszkaniem w izolowanych osiedlach pegeerowskich, często pozbawionych połączeń komunikacyjnych oraz brak pracy w sąsiednich, na ogół małych i średnich miastach, które same borykają się z problemami bezrobocia, niemożliwość podjęcia własnej działalności gospodarczej spowodowana brakiem kapitałów i barierą popytową wśród zubożałych mieszkańców obszarów popegeerowskich – to główne problemy związane z aktywizacją społeczności byłych PGR.

Brak pracy we wsiach postpegeerowskich oraz w sąsiadujących miastach spowodował znaczne zubożenie i obniżenie jakości życia ludności. Wpłynęło ono na niski popyt na wszelkie dobra i usługi, ograniczające rozwój funkcji pozarolniczych. Niekiedy tragiczna sytuacja bytowa spowodowała degradację poziomu życia, eliminując całkowicie wydatki na cele mieszkaniowe oraz ograniczyła wszelkie wydatki, w tym na zakup żywności, do poziomu zagrażającego rozwojowi biologicznemu, zwłaszcza dzieci i młodzieży.

Dotychczasowe działania – pomoc w postaci zasiłków, stosowanie różnych form przeciwdziałania bezrobociu i aktywizacji zawodowej - tylko w niewielkim stopniu rozwiązały problem bezrobocia. Według J. Staniszkis (1999) "mamy zatem sytuację drastycznego naruszenia relacji między państwem a społeczeństwem, ucieczkę państwa od odpowiedzialności, a równocześnie odspołecznienie".

Szczególnie niepokojącym zjawiskiem jest brak perspektyw dla osób w wieku produkcyjnym, zwłaszcza młodego pokolenia zamieszkałego w izolowanych społecznie i ekonomicznie oraz nawet komunikacyjne, biednych osiedlach. Ta grupa społeczna wyłączona

została zarówno z uczestnictwa w tworzeniu postępu gospodarczego i cywilizacyjnego, jak i korzystania z jego owoców (porównaj J. Wilkin, 1998). Ograniczenie dostępu do kształcenia, nikłe szanse na znalezienie zatrudnienia powodują apatię oraz dalszą reprodukcję biedy, a także wzrost zjawisk patologicznych.

Wielkość i regionalne zróżnicowanie bezrobocia popegeerowskiego nigdy nie była i nie jest dostatecznie udokumentowana statystycznie. Proces likwidacji PGR i restrukturyzacji wielkoobszarowych gospodarstw spowodował blisko czterokrotną redukcję zatrudnionych tam pracowników (w 1989 r. - 475 tys.). W latach 1989 - 2000 pracę w państwowym rolnictwie straciło około 346 tys. osób, z czego przeszło połowa (ok. 180 tys.) jeszcze przed restrukturyzacją gospodarstw, do 1992 r. Należy podkreślić, iż w żadnym z transformujących się działów gospodarki polskiej redukcja zatrudnienia nie była tak duża i nie była przeprowadzona w tak krótkim okresie czasu.

Tylko część zwolnionych pracowników PGR skorzystała z możliwości wcześniejszego przejścia na emeryturę i renty, część znalazła zatrudnienie u nowych właścicieli gospodarstw lub u innych pracodawców, nieliczni (o określonych kwalifikacjach) podjęli działalność na własny rachunek.

O skali bezrobocia popegeerowskiego świadczą dane dotyczące bezrobocia na wsi na terenie byłych 12 województw, gdzie przed 1989 r. dominował sektor państwowego rolnictwa (tab. 10).

Tabela 10. Bezrobocie na wsi w województwach popegeerowskich w roku 1995 i 1998.

Województwo	1995		1998		Zmniejszenie liczby bezrobotnych
	Liczba osób	% udziału bezrobotnych na wsi do ogółu bezrobotnych	Liczba osób	% udziału bezrobotnych na wsi do ogółu bezrobotnych	
Elbląskie	21 160	31,4	15 101	45,4	6 057
Gdańskie	25 284	32,2	13 013	39,1	12 271
Gorzowskie	17 584	42,7	10 901	43,8	6 683
Jeleniogórskie	14 682	36,9	12 241	40,9	2 441
Koszalińskie	25 576	42,5	17 104	46,2	8 472
Legnickie	14 006	31,3	11 204	33,6	2 802
Olsztyńskie	41 870	46,7	25 255	47,1	1 6615
Piłskie	19 009	44,9	10 575	46,9	8 434
Słupskie	28 183	53,0	17 486	54,8	10 697
Suwalskie	23 943	43,3	18 002	46,8	6 941
Szczecińskie	18 805	34,5	14 116	40,2	4 689
Zielonogórskie	18 174	38,7	13 022	40,0	5 142
Średnio w kraju	1 126 500	42,9	788 500	45,2	338 000

Źródło: J. Hybel, Zmiany w poziomie bezrobocia na obszarach wiejskich i w metodach jego ograniczenia [w:] Spółdzielczość w stymulowaniu rozwoju lokalnego i tworzeniu nowych miejsc pracy, Międzynarodowa konferencja, Spółdzielczy Instytut Wydawniczy, Ustroń 1999

Szacunkowe dane dotyczące bezrobotnych w sektorze rolnictwa, leśnictwa i łowiectwa, które są wynikiem Badań Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL) GUS oraz dane

Krajowego Urzędu Pracy o bezrobotnych zarejestrowanych w Rejonowych Urzędach Pracy nie w pełni oceniają skalę tego zjawiska.

Według licznych badań, przeprowadzonych wśród załóg byłych PGR w różnych regionach Polski (m. innymi: J.Wilkina, E. Psyk – Piotrowską, M.Jasiulewicza, Z.E. Zdrojewskiego, E.Rydza, W.Zglińskiego, U. Kaczmarek), liczbę „popegeerowskich” bezrobotnych należy oszacować na 30 – 50% czynnych zawodowo członków rodzin zamieszkałych w osiedlach popegeerowskich. Np. wg. badań J. Wilkina (1998), przeprowadzonych w popegeerowskich gminach województw północno – wschodnich, tylko część tych, którzy stracili pracę przed 1992 r., stanowili emeryci i renciści, znaczną część stanowili natomiast pracownicy ppgr, którzy stali się trwale bezrobotnymi. Szczegółowe badania U. Kaczmarek (1999) w rejonach o największym udziale własności byłych ppgr w województwie szczecińskim wskazują, że prace w PGR-ach straciła ponad połowa zatrudnionych, z czego 27% to bezrobotni, a 25% osoby, które przeszły na renty, emerytury lub urlopy wychowawcze. Tylko 30% znalazło pracę u nowych gospodarzy byłych ppgr, niecałe 20% w innych zakładach, a działalność na własny rachunek podjęło tylko 1,5% byłych pracowników PGR.

Również wcześniejsze badania autora opracowania (W. Zglińskiego) w ośmiu osiedlach popegeerowskich (zlokalizowanych w różnych częściach kraju), prowadzone w ramach projektu Omega-PHARE w 1995 r., wskazywały, że bezrobocie obejmowało co najmniej 40% aktywnych zawodowo byłych pracowników ppgr.

W zrestrukturyzowanych i sprywatyzowanych gospodarstwach, zorganizowanych na gruntach Własności Rolnej Skarbu Państwa zarówno Skarbu Państwa, jak i dzierżawionych, następuje systematyczny spadek zatrudnienia. W roku 2003 stan zatrudnienia nie osiąga nawet poziomu? pierwszego roku przekształceń, w którym znaczna ilość pracowników została zwolniona. Należy przypuszczać, iż istotnym miejscem zatrudnienia byłych pracowników ppgr pozostają gospodarstwa dzierżawione - zarówno przez spółki pracownicze, jak i osoby fizyczne i prawne oraz jednoosobowe spółki Agencji (tab. 11).

Tabela 11. Zatrudnienie w gospodarstwach zorganizowanych na gruntach Własności Rolnej Skarbu Państwa

Wyszczególnienie	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Pracujący ogółem (w gospodarstwach Skarbu Państwa i dzierżawionych)	84 941	134 216	142 86 2	123 39 3	12 644	135 31 0	122 45 7	95 228	78 288	72 867	69 595	64 741
w tym												
– w gospodarstwach SP	83 024	106 566	69 966	46 506	38 918	36 159	31 668	24 662	15 933	12 919	11 302	11 523
– % pracujących ogółem	97,7	79,4	49,9	37,7	30,8	26,7	25,9	25,9	20,4	17,7	16,2	17,8
z tego												
a) w tymczasowym zarządzie	83 024	106 566	37 572	10 337	1 144	42	-	-	-	-	-	-
b) w administrowaniu	-	..	16 236	14 619	16 564	14 630	12 733	9 265	4 326	3 061	2 672	5 456
c) w jednoosobowych spółkach Agencji	.	.	16 158	21 550	21 210	21 487	18 935	15 397	11 607	9 858	8 630	6 067
– w gospodarstwach dzierżawionych	1 917	27 650	72 896	76 887	87 523	99 151	90 789	70 566	62 355	59 948	58 293	53 191

W roku 1993 zatrudnienie w gospodarstwach rolnych Skarbu Państwa dotyczy gospodarstw znajdujących się w tymczasowym zarządzie i gospodarstw administrowanych, które w tymże roku zostały po raz pierwszy zorganizowane. W sprawozdaniach Agencji brak jest informacji dotyczących liczby zatrudnionych w tych jednostkach w roku 1993.

Źródło: Raporty z działalności AWRSP i ANR w latach 1992-2003, obliczenia własne.

Socjologowie postrzegają los społeczeństw popegeerowskich w kategoriach anomii i marginalizacji (wyłączenia). A. Tarkowska (1998) z uwagi na utrwalanie się sytuacji ubóstwa, zależności od instytucji pomocy społecznej, rozpad więzi rodzinnych i sąsiedzkich, izolację przestrzenną i społeczną, pozbawienie możliwości, i co bardziej istotne, motywacji do zmiany losu, kontakty z przestępczością i pogłębiające się zjawiska patologiczne oraz przekazywanie tych negatywnych zjawisk z pokolenia na pokolenie uważa, że postpegeerowską biedę można porównywać z etnicznymi giettami w wielkich miastach amerykańskich i zachodnioeuropejskich i rozpatrywać w kategoriach *under class*. Można też nazwać tę grupę społeczną „klasą z przeszłości”, wychodząc z założenia, że tworzą ją ludzie zbędni, nikomu niepotrzebni i nie mieszczący się w obecnych strukturach społeczeństwa. (porównaj E. Mokrzycki, 1997).

Dotychczasowe formy zapobieganiu bezrobociu oraz aktywizacja zawodowa osób, które utraciły zatrudnienie - mimo różnorodności form i dużego zaangażowania AWRSP, Krajowego Urzędu Pracy, Funduszu Aktywizacji Bezrobotnych, Agencji Rozwoju Regionalnego, PHARE i innych – nie są wystarczające, a ich rezultaty mimo wszystko są bardzo niewielkie. Należy podkreślić, że AWRSP, szczególnie w ostatnim okresie, nasiliła działania na rzecz zachowania istniejących miejsc pracy i tworzenia nowych dla byłych pracowników ppgr (fundusze poręczycielskie, preferencyjne linie kredytowe, mikropożyczki, częściowa refundacja kosztów wynagrodzenia pracodawcom tworzącym nowe miejsca pracy w sektorach pozarolniczych, kursy, szkolenia, prace interwencyjne itp.). W wyniku tych działań zatrudnienie znalazło przeszło 10 tys. osób. W celu łagodzenia skutków bezrobocia Agencja prowadzi lub sponsoruje działalność na rzecz różnych form pomocy materialnej dla rodzin pracowników byłych ppgr. Od 1998 r. Agencja stworzyła własny program stypendialny dla młodzieży ze środowisk popegeerowskich, z którego w roku szkolnym 2004/2005 skorzystało ponad 46,5 tys. uczniów oraz wraz z innymi instytucjami współuczestniczy w programach stypendialnych dla młodzieży gimnazjów i wyższych uczelni. Agencja jest też organizatorem i sponsorem wypoczynku letniego dla dzieci, głównie z wielodzietnych rodzin znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej (w 2002 r. 21 316 dzieci wypoczywało na koloniach i 5 710 dzieci na półkoloniach). Agencja sfinansowała również dożywianie i dowożenie dzieci do szkół.

5.2.1. Działania Agencji na rzecz aktywizacji zawodowej bezrobotnych - kontynuacja umów zawartych przed dniem 5 maja 2004 r.

Zgodnie z zapisami ustawy z dnia 4 marca 2004 r, która uchylila punkty 8 i 9 w art. 6 ust. 1 ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa, Agencja Nieruchomości Rolnych z dnia 5 maja 2004 r. utraciła podstawy prawne w zakresie działań na rzecz tworzenia miejsc pracy, w związku z restrukturyzacją państwowej gospodarki rolnej oraz udzielania pomocy byłym pracownikom ppgr i członkom ich rodzin, m.in. poprzez programy stypendialne. Jednakże umowy zawarte przed dniem wejścia w życie nowelizacji, dotyczące aktywizacji zawodowej i pomocy środowisku popegeerowskiemu w przezwyciężaniu trudnych sytuacji życiowych, pozostały w mocy do czasu ich wygaśnięcia lub rozwiązania. W związku z tym w roku 2006 Agencja realizowała następujące (ważniejsze) działania na rzecz aktywizacji zawodowej i pomocy socjalnej bezrobotnym byłym pracownikom ppgr i członkom ich rodzin:

- wspierała realizację programu stypendiów pomostowych dla studentów pierwszego roku studiów wyższych. Program realizowany jest od roku 2002 przez Fundację Edukacyjną Przedsiębiorczości z Łodzi, głównie ze środków Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności i Narodowego Banku Polskiego oraz do końca 2004 r. ze środków Agencji. O stypendium

- mogą ubiegać się maturzyści, którzy są dziećmi byłych pracowników ppgr. W roku akademickim 2006/07 Agencja uczestniczyła w *programie* jedynie jako organizator naboru kandydatów;
- w ramach tych działań prowadzono akcję informacyjną w szkołach i wstępną selekcję nadsyłanych wniosków. Przyznanych zostało 806 stypendiów dla studentów I roku studiów wyższych, wywodzących się ze środowisk popegeerowskich;
 - fundusze poręczeniowe utworzone z udziałem Agencji dla gmin z rejonów: Działdowa, Gołdapii, Karlina, Kętrzyna, Kwidzyna, Nidzicy, Olsztyna, Opola, Ostródy, Starogardu Gdańskiego i Strzelina;
 - kontynuowano poręczenia i rozliczenia z beneficjentami tych poręczeń, które były udzielane ze środków Agencji do 2004 r. Środki te wspierały pracodawców tworzących miejsca pracy dla bezrobotnych byłych pracowników ppgr lub zapewniały utrzymanie dotychczasowych miejsc pracy - kontynuowana była współpraca z Caritas Archidiecezji Warszawskiej dotycząca prowadzenia Bursy Promocji Zawodowej "*Przystań na Skarpie*" Program prowadzony jest od 2002 r. i skierowany do dziewcząt w wieku 18-25 lat, posiadających świadectwo ukończenia szkoły ponadgimnazjalnej, które wywodziły się z rodzin byłych pracowników ppgr. Do końca 2006 r. z projektu skorzystało ponad 460 dziewcząt, które dzięki pobytowi w Bursie, udziałowi w zajęciach prowadzonych przez doradcę zawodowego, a także uzyskanej pomocy w znalezieniu pracy, usamodzielniały się i uzyskiwały zatrudnienie w Warszawie.

Tabela 12. Wybrane działania ANR na rzecz ograniczania bezrobocia popegeerowskiego w latach 1994-2006

Nazwa Programu	Rok rozpoczęcia	Instytucje współpracujące	Opis działania
1. Porozumienie w sprawie łagodzenia skutków bezrobocia	1993	AWRSP, Ministerstwo Pracy i Polityki Socjalnej, Krajowy Urząd Pracy	Pomoc finansowa w formie pożyczek, udzielana bezrobotnym lub gospodarstwom rolnym Skarbu Państwa na utworzenie nowych miejsc pracy. Rolą Agencji WRSP jest także poręczanie pożyczek z Funduszu Pracy, opiniowanie wniosków o pożyczki, kontrola wykorzystania środków.
2. Powołanie Zespołu Aktywizacji Zawodowej (ZAZ)	1994	Zespół powołany został w Biurze Prezesa Agencji WRSP	Głównym zadaniem ZAZ jest wspieranie inicjatyw pobudzających przedsiębiorczość i tworzących nowe miejsca pracy oraz poszukiwanie źródeł finansowania tych przedsięwzięć.
3. Porozumienie o wzajemnej współpracy w sprawie tworzenia małych i średnich przedsiębiorstw zatrudniających	1994	Agencja WRSP, Towarzystwo Inwestycji Społeczno-Ekonomicznych (TISE)	TISE zapewnia uzasadnionym ekonomicznie projektom udziału kapitałowe, dostęp do linii kredytowych, doradztwo i analizy finansowe, Agencja promuje inicjatywy lokalne pobudzające

bezrobotnych			przedsiębiorczość.
4. Inicjatywy lokalne pobudzające przedsiębiorczość	1994	AWRSP, samorządy lokalne, Agencja Rozwoju Regionalnego, Oddziały Terenowe AWRSP	Programy lokalne: m.in. dla gmin rejonu Działdowa, Gołdapii, Karlina, Kętrzyna, Kwidzyna, Nidzicy, Olsztyna, Opola, Ostródy, Starogardu Gdańskiego i Strzelina, w ramach którego uruchomiony został fundusz inwestycyjno-pożyczkowy. Fundusz ma udzielać poręczeń, nieoprocentowanych pożyczek oraz pomocy rzeczowej na usamodzielnienie się rodzin bezrobotnych, organizowanie i finansowanie szkoleń.
5. Porozumienie w sprawie łagodzenia skutków bezrobocia (zastąpiło porozumienie z 1993 roku)	1995	AWRSP, Ministerstwo Pracy i Polityki Socjalnej, Krajowy Urząd Pracy, Wojewódzkie i Rejonowe Urzędy Pracy	Agencja wytypowała z majątku Zasobu WRSP obiekty nadające się do uruchomienia działalności gospodarczej, podejmujący w nich działalność mogą ubiegać się o pożyczki z Funduszu Pracy z ewentualnym poręczeniem 50% kwoty pożyczki przez AWRSP.
6. Funkcjonowanie Funduszu Aktywizacji Bezrobotnych (FAB)	1995-1997	PHARE	W listopadzie 1995 roku zostały przyznane Agencji środki z funduszu PHARE w kwocie 4 mln ECU, które pozwoliły na uruchomienie FAB. Środki wykorzystano na utworzenie 3580 nowych miejsc pracy.
7. Programy specjalne przeciwdziałania bezrobociu	1996	AWRSP, Oddziały Terenowe AWRSP, Urzędy Pracy	Tworzone dla gmin o znacznej skali bezrobocia popegeerowskiego. Jedną z form pomocy są fundusze poręczeniowe dla pracodawców, tworzących miejsca pracy dla bezrobotnych byłych pracowników PGR, zwrot składek na ZUS, refundacja kosztów przyuczenia do zawodu.
8. Programy przezwyciężania bezrobocia na wsi koordynowane przez instytucje rządowe	1996	Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, AWRSP, Oddziały Terenowe AWRSP	Np. program osłonowo-aktywizujący dla byłych pracowników PGR, uruchomiony w 1996 roku w dziewięciu województwach, polega na użyczaniu działek ziemi pod uprawy, zakup narzędzi i inwentarza oraz

			inicjowaniu innego rodzaju działalności gospodarczej.
9. Inicjatywy własne Oddziałów Terenowych AWRSP	1996	Oddziały Terenowe AWRSP	Wykorzystywanie obiektów Skarbu Państwa do tworzenia małych i średnich firm nierolniczych, szkolenia dla bezrobotnych, wspieranie finansowe i organizacyjne projektów dających zatrudnienie (np. punkty skupu ziół).
10. Powstanie Funduszu Uzupełniającego	1998	AWRSP, Fundacja programów Pomocy dla Rolnictwa (FAPA)	Fundusz Uzupełniający powstał jako kontynuacja Funduszu Aktywizacji Bezrobotnych. W 1998 roku na koncie Funduszu Uzupełniającego było 1,4 mln złotych. Dotacje z Funduszu przekazywane były beneficjentom na tworzenie nowych miejsc pracy na zasadach określonych wcześniej przez FAB. Do końca 1999 roku utworzono w ramach tych środków 420 miejsc pracy.
11. Preferencyjne linie kredytowe z dopłatami z Funduszu Pracy dla rozwoju małej przedsiębiorczości na terenach wiejskich	1998	AWRSP, Krajowy Urząd Pracy, Fundusz Pracy, Bank Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Bank Gospodarki Żywnościowej, Wielkopolski Bank Rolniczy	Preferencyjna linia kredytowa dotycząca tworzenia miejsc pracy poza sektorem rolnym na terenach wiejskich i w miastach liczących do 20 tys. mieszkańców. Preferencja zawiera się w dopłatach z Funduszu Pracy do odsetek od udzielonych kredytów. O kredyt mogą się ubiegać przedsiębiorcy, tworzący nowe miejsca pracy dla bezrobotnych byłych pracowników PGR.
12. Program Mikropożyczek	1999	AWRSP, Fundacja Wspomagania Wsi w Wodę.	Specyfiką programu jest możliwość uzyskania przez zainteresowanych bezrobotnych kilku kolejnych pożyczek. Warunkiem uzyskania każdej następnej pożyczki jest spłata zaciągniętej wcześniej. Pożyczkę mogą uzyskać także pracodawcy.
13. Refundacja części kosztów wynagrodzenia	2000	Oddziały Terenowe AWRSP	Refundacja części kosztów wynagrodzenia (miesięcznie równowartość 50% kwoty najniższego wynagrodzenia) udzielana pracodawcy, który w ramach prowadzonej działalności pozarolniczej utworzy nowe miejsca pracy dla

			zarejestrowanych bezrobotnych pracowników dawnych PGR lub członków ich rodzin.
14. Program „Zielone Miejsca Pracy”	2002	AWRSP, Ministerstwo Środowiska, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Powiatowe Urzędy Pracy, Nadleśnictwa, Urzędy Gmin	Agencja WRSP zobowiązała się do pokrycia kosztów zatrudnienia 1000 absolwentów wywodzących się z rodzin byłych pracowników PGR. Refundacja dotyczy kosztów najniższego wynagrodzenia za pracę.

W 2004 r. Agencja - wskutek nowelizacji ustawy z dnia 19 października 1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami Skarbu Państwa - utraciła podstawę prawną do finansowania programów, dotyczących tworzenia miejsc pracy oraz innych programów pomocy materialnej dla byłych pracowników ppgr. W związku z tym realizowane są tylko zobowiązania wynikające z umów zawartych do dnia wejścia w życie nowelizacji ustawy, czyli do 5 maja 2004 r.

5. 3. Efekty ekonomiczne restrukturyzacji i prywatyzacji państwowego rolnictwa

Ocena stanu ekonomicznego gospodarstw powstałych z majątku byłych ppgr, przejętych przez Skarb Państwa i znajdujących się w różnych, zmieniających się formach organizacyjnych i własnościowych, jest niezmiernie skomplikowana i zróżnicowana. Liczne publikowane dane dotyczące spadku produkcji od 1989 r. wymownie świadczą o sytuacji ekonomicznej tego sektora gospodarki rolnej i stanowią podstawę negatywnej oceny dotychczasowego okresu transformacji. Nie należy jednak zapominać, że różne formy przekształceń ppgr niewątpliwie rzutują na ich kondycję ekonomiczno-finansową, która jednak generalnie zależy od możliwości przystosowania się do warunków gospodarki rynkowej, a przede wszystkim do ogólnych uwarunkowań rozwoju całego rolnictwa – malejącej opłacalności produkcji (wzrost cen środków produkcji przy malejących cenach zbytu produktów), mało opłacalnego systemu kredytowego, trudności w zbyciu produktów itp.

Trudno jest odpowiedzieć jednoznacznie na pytanie, czy zrestrukturyzowane i przekształcone w różne formy własnościowe obecne przedsiębiorstwa i gospodarstwa przynoszą większe efekty produkcyjne niż dawne ppgr. Wynika to zarówno z ich różnorodności i ciągłych zmian form prawnych i realizowanych przez nie kierunków działalności, zmiany statystycznej klasyfikacji – a co za tym idzie z brakiem danych porównawczych, jak też z zupełnie innych zasad funkcjonowania dawnych, dotowanych przez państwo PGR i obecnych przedsiębiorstw i gospodarstw powstałych z majątku ppgr.

Przeprowadzona analiza zmian produkcji rolniczej w latach 1989 - 1997, uwzględniająca 16 województw najbardziej „popegeerowskich” oraz dostępne w statystyce dane o produkcji podstawowych produktów rolnych (zboża, ziemniaki, buraki cukrowe, pogłowie bydła i trzody oraz produkcja żywca mięsnego i mleka) w ograniczonym zakresie pozwoliły odpowiedzieć na to pytanie (porównaj W Zgliński 2000). U podstaw tej analizy tkwiło założenie, iż w województwach najbardziej „pegeerowskich”, w których w 1989 r. sektor państwowy zajmował największe powierzchnie użytków rolnych, również obecnie znajduje się najwięcej już

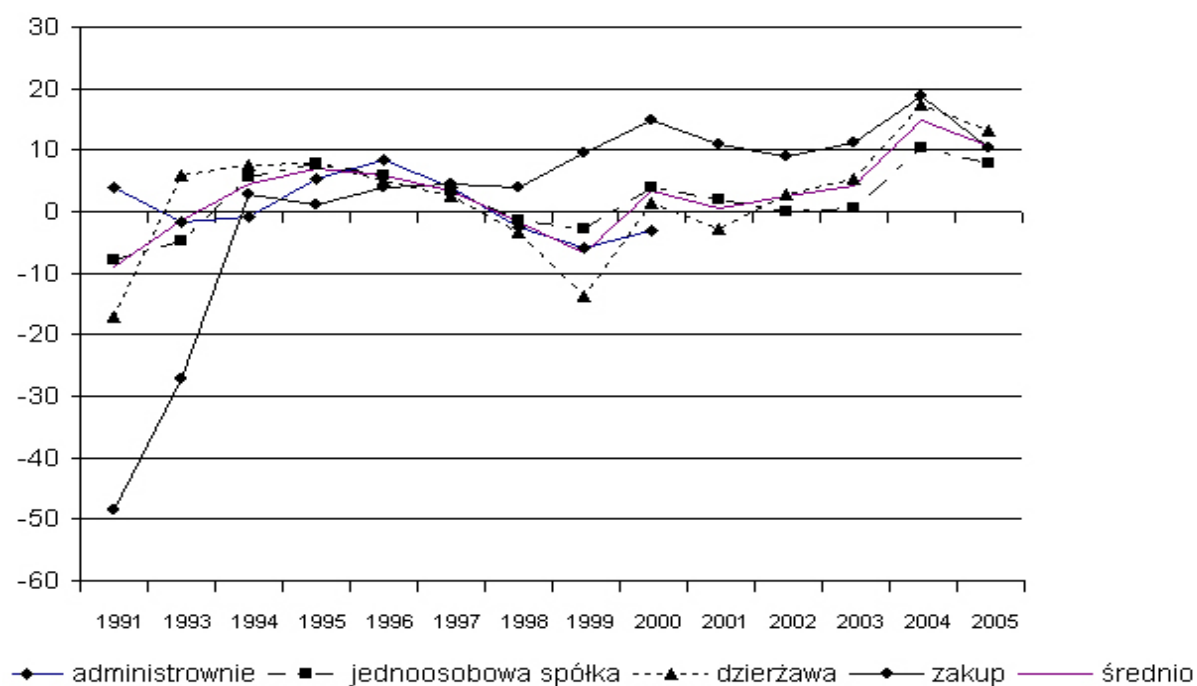
zrestrukturyzowanych i przekształcanych w różne formy własnościowe gospodarstw i przedsiębiorstw popegeerowskich.

Gwałtowne załamanie się produkcji rolniczej było znacznie większe w województwach popegeerowskich niż w innych rejonach kraju, a proces transformacji rolnictwa państwowego przyczynił się do znacznej ekstensyfikacji produkcji rolnej (wyjątek stanowiła produkcja buraków cukrowych). Nastąpił wzrost mniej pracochłonnej i kapitałochłonnej produkcji roślinnej, ukierunkowanej na produkcję zbóż, szczególnie pszenicy oraz rzepaku, w ostatnim okresie zaś kukurydzy. Prze wstąpieniem Polski do UE zanotowano znaczny regres w produkcji zwierzęcej, szczególnie w chowie bydła i produkcji mleka. Gospodarstwa „popegeerowskie” w większym stopniu przystosowują swoją działalność do warunków rynkowych, kierując się koniunkturalną opłacalnością produkcji i maksymalizacją zysków. Monokultura zbożowa oraz oparcie upraw tylko na nawożeniu mineralnym, stosowane w długim okresie czasu, przyczynić się jednak mogą do zmniejszenia urodzajności gleb i pogorszenia w przyszłości warunków gospodarowania.

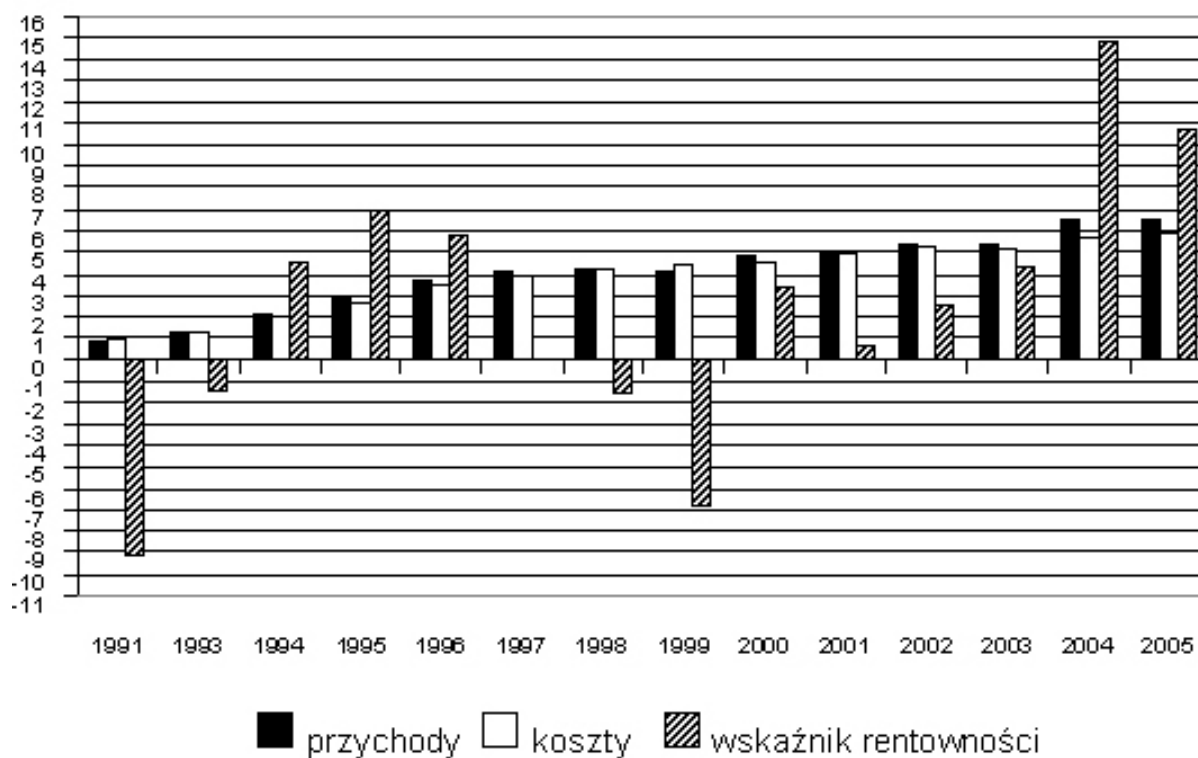
Również analizy wyników ekonomiczno-finansowych gospodarstw Skarbu Państwa, przedstawione w corocznych Raportach AWRSP i publikacjach GUS, oraz przedstawione już wyżej wyniki ekonomiczno-produkcyjne gospodarstw wielkoobszarowych powstałych z majątku byłych ppgr sporządzane corocznie przez IERiGŻ, jak też rentowność 300 najlepszych przedsiębiorstw rolnych powstałych z majątku PGR, wyróżnionych w corocznych rankingach Nowego Życia Gospodarczego, wskazują na trudną i pogarszającą się sytuację gospodarstw po byłych PGR.

Według badań IERiGŻ sytuacja ekonomiczno-finansowa gospodarstw, mierzona wskaźnikiem rentowności we wszystkich formach własnościowo – organizacyjnych, po dużym spadku w latach 1997 - 1999, będącym efektem niekorzystnych rynkowych warunków rozwoju rolnictwa oraz niewielkiej poprawie w 2000 r., uległa w 2001 r. ponownemu pogorszeniu (wykres 12).

Wykres 12. Wskaźnik rentowności w wielkotowarowych gospodarstwach nowych form w latach 1991-2005.

Wykres 13. Przychody i koszty oraz wskaźnik rentowności (w tys. zł/1 ha UR) w wielkoobszarowych gospodarstwach powstałych z byłych PGR (na podstawie badań IERiGŻ wybranych przedsiębiorstw)

W 2001 r. dodatni wynik osiągnęły jednoosobowe spółki SP i gospodarstwa zakupione, a straty poniosły gospodarstwa dzierżawione. Tylko 25% badanych gospodarstw osiągnęło dobre wyniki ekonomiczno-finansowe (wskaźnik rentowności powyżej 10%). Były to gospodarstwa mniejsze obszarowo (średnio ok. 600 ha), o dobrych glebach, nastawione na produkcję roślinną. Taki sam odsetek gospodarstw (25%) znacznie większych obszarowo wykazał straty, a aż w 65% z nich były one znaczne (wskaźnik rentowności poniżej -10%). Średni poziom sprawności gospodarowania (wskaźnik rentowności od 0 do 10%) osiągnęło 47,3 % badanych gospodarstw.

W latach 2002-2004 nastąpiła wyraźna poprawa sytuacji ekonomicznej wszystkich typów gospodarstw, szczególnie zakupionych i dzierżawionych. W roku 2005 natomiast sytuacja ekonomiczno-finansowa uległa pogorszeniu, najbardziej w gospodarstwach zakupionych i jednoosobowych spółkach Skarbu Państwa, ale mimo to kształtowała się pomyślniej niż przed integracją Polski z UE. Na fakt ten wpłynęła niekorzystna sytuacja pogodowa, ale szczególnie - niekorzystne uwarunkowania rynkowe. W 2005 r. ceny skupu produktów rolniczych obniżyły się o 2,5%, a ceny środków do ich produkcji wzrosły o 1,8 %. Tej niekorzystnej sytuacji ekonomicznej nie zapobiegły środki finansowe z dopłat bezpośrednich i innych funduszy pomocy unijnej, których wartość wynosiła w 2005 r. ponad 78% wypracowanego zysku (od 74,2% w jednoosobowych spółkach SP do 80,1% w gospodarstwach dzierżawionych). Należy jednak podkreślić, że bez tych dotacji sytuacja ekonomiczna gospodarstw wielkoobszarowych, powstałych z majątku byłych PGR, byłaby jeszcze mniej pomyślna. Oprócz dopłat unijnych

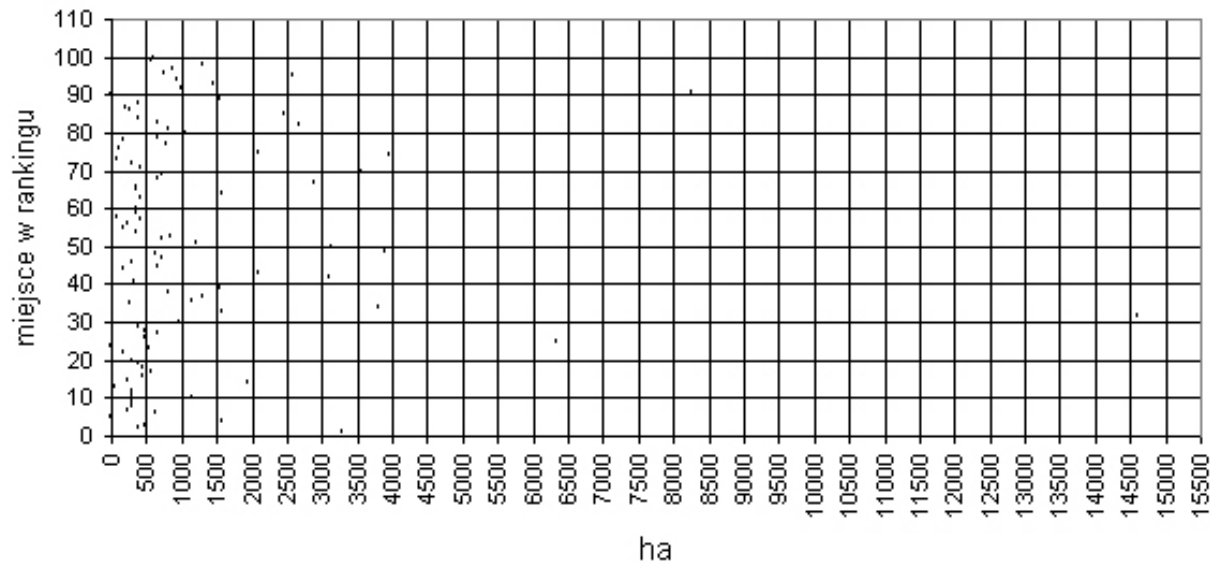
głębszemu pogorszeniu sytuacji ekonomicznej zapobiegły również procesy dostosowawcze gospodarstw (dalsza redukcja zatrudnienia, zmiany w ukierunkowaniu produkcji i racjonalizacja nakładów).

Podobne wyniki oceniające skutki transformacji rolnictwa państwowego zawierają kolejne (już 8) *Rankingi 300 najlepszych przedsiębiorstw rolnych wg sytuacji ekonomiczno-finansowej*, opracowywane przez pracowników IERiGŻ i zamieszczane w "Nowym Życiu Gospodarczym". Podstawą oceny sytuacji finansowo-ekonomicznej gospodarstw był syntetyczny wskaźnik stanowiący sumę czterech wskaźników cząstkowych: rentowności działalności gospodarczej, kreowania wartości dodanej, pokrycia kosztów zobowiązań nadwyżką finansową oraz wydajność pracy. Według ostatnich tych badań najlepsze efekty w zakresie sprawności gospodarowania wykazały gospodarstwa całkowicie wykupione, częściowo wykupione i dzierżawione, najgorsze zaś - gospodarstwa administrowane. Wyniki tych badań (wg ich autorów) potwierdzają słuszność przyjętej koncepcji przekształceń własnościowych rolnictwa państwowego.

Tabela 13. Sto najlepszych gospodarstw rolnych w różnych formach zagospodarowania mienia b. PGR-ów wg miejsca w rankingu i powierzchni użytków rolnych (na podstawie rankingu IERiGŻ i ANR 300 najlepszych przedsiębiorstw rolnych wg sytuacji ekonomiczno-finansowej w 2005 r.)

Wyszczególnienie	Grupy wielkościowe użytków rolnych											Razem
	do 50	50,1 - 100	100,1 - 200	200,1 - 300	300,1 - 500	500,1 - 1000	1000,1 - 2000	2000,1 - 3000	3000,1 - 5000	5000,1- 10000	10000,1 -15000	
Jednoosobowe spółki Agencji			1			3	5	4	6	1		20
Dzierżawy przez spółki pracownicze	2	2			6	6		1				17
Dzierżawy przez osoby fizyczne			1	3	5	1						10
Dzierżawy pozostałe	3			1		2	4				1	11
Dzierżawy ogółem	5	2	1	4	11	9	4	1			1	38
Przedsiębiorstwa zakupione od ANR			2	2	7	3				1		15
Przedsiębiorstwa częściowo wykupione, częściowo dzierżawione		1	1	2	7	8	5	1	2			27
Przedsiębiorstwa częściowo lub całkowicie wykupione		1	3	4	14	11	5	1	2	1		42
Ogółem	5	3	5	8	25	23	14	6	8	2	1	100

Wykres 14. Sto najlepszych gospodarstw rolnych w różnych formach zagospodarowania mienia b. PGR-ów wg powierzchni użytków rolnych

Na uwagę zasługują wysokie pozycje gospodarstw dzierżawionych przez spółki pracownicze (2 w pierwszej dziesiątce i 17 w pierwszej setce), w tym utrzymująca pierwszą lokatę od 2000 r. spółka Agro-Mays Sanniki. Wśród 100 najlepszych przedsiębiorstw znalazło się też 12 jednoosobowych spółek Agencji (pomimo większego zatrudnienia i najmniejszej wydajności pracy), wśród nich zajmująca 5. pozycję (2 w 2000 r.) Stadnina Koni Michałów, 11. pozycję – OHZ Kamieniec Ząbkowiecki i 18. pozycję HZ i NR Polanowice.

6. Poziom rozwój społeczno-gospodarczego postpegeerowskich obszarów wiejskich

Skutki społeczne, ekonomiczne i przestrzenne transformacji państwowego rolnictwa doprowadziły tu do zjawisk kryzysogennych i degradacji obszarów wiejskich. Potwierdza to analiza porównawcza przeprowadzona przez autora, uwzględniająca 10 głównych cech charakteryzujących rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich w poszczególnych województwach, skonstruowanych w oparciu o 30 szczegółowych wskaźników dla roku 20006.

⁶ X1 - Produktywność czynnika pracy i produktywność ziemi (1. stosunek wartość dodanej brutto w rolnictwie do wielkości pracujących w rolnictwie - produktywność pracy, 2. stosunek wartości brutto w rolnictwie do użytków rolnych - produktywność ziemi);

X2 - Praca i bezrobocie na wsi (3. pracujący na wsi - ludność w wieku produkcyjnym, 4. stopa bezrobocia na wsi, 5. udział bezrobotnych na wsi w ogólnej liczbie bezrobotnych);

X3 - Wielofunkcyjność na obszarach wiejskich (6. pracujący poza rolnictwem na wsi, 7. zakłady osób fizycznych na wsi na 1000 ludności);

X4 - Poziom infrastruktury na obszarach wiejskich (7. syntetyczny wskaźnik wyposażenia w infrastrukturę opracowany przez D. Kołodziejczyk: wodociąg, kanalizacja, drogi, abonenci telefoniczni);

X5 - Edukacja (8. odsetek dzieci w przedszkolach wiejskich na 1000 osób w wieku 3-6 lat, 9. odsetek dzieci w ośrodkach przyszkolnych na 1000 osób w wieku 3 - 6 lat, 10. wyposażenie szkół podstawowych na wsi

Indeks rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich (rozszerzony indeks HDI–Human Development Index) skonstruowano standaryzując nieporównywalne cechy względem ich poziomu krajowego i zastępując je zmiennymi znormalizowanymi. Iloraz, w którym dzielną jest suma wszystkich szczegółowych, a następnie 10 głównych cech, a dzielnikiem ilość cech stanowi cząstkowy, a w konsekwencji ogólny indeks rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich. Najniższe wartości osiągnął on w "województwach popegeerowskich", zwłaszcza w warmińsko-mazurskim, zachodniopomorskim i lubuskim, pomimo relatywnie wysokich wskaźników produktywności pracy i ziemi oraz szczególnie wysokich wskaźników wielofunkcyjności (zakłady osób fizycznych i zatrudnienie pozarolnicze) w woj. zachodniopomorskim i lubuskim .

w pracowni komputerowej, 11. odsetek młodzieży w szkołach podstawowych na wsi objętych nauczaniem języków obcych, 12. uczniowie szkół ponadpodstawowych na 1000 mieszkańców, 13. absolwenci liceów i średnich szkół zawodowych w ogóle młodzieży w wieku 18-19 lat w roku 2000/2001);

X6 - Zdrowie na wsi (14. liczba ludności przypadająca na 1 ośrodek zdrowia na wsi, 15. liczba ludności przypadająca na 1 aptekę na wsi, 16. porady w ośrodkach i ambulatoriach na 1 mieszkańca);

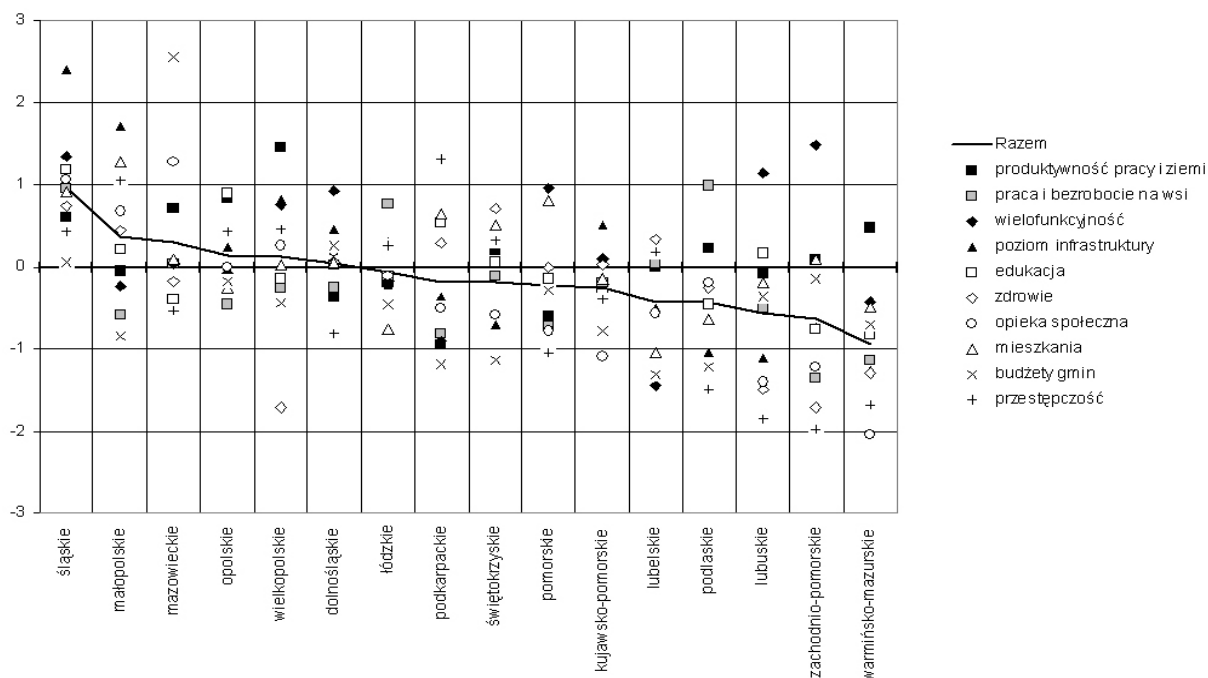
X7 - Opieka społeczna na wsi (17. osoby korzystające ze środków pomocy społecznej na 10 000 mieszkańców, 18. wydatki na 1 osobę z budżetów gmin na pomoc socjalną, 19. wydatki na pomoc społeczną w ogóle wydatków z budżetów gmin);

X8 - Mieszkania na wsi (20. wyposażenie mieszkań w wodociąg (%), 21. wyposażenie mieszkań w ustęp (%), 22. wyposażenie mieszkań w łazienkę (%), 23. wyposażenie mieszkań w gaz sieciowy (%), 24. wyposażenie mieszkań w CO (%), 25. mieszkania nowo wybudowane na 1000 ludności (2000 r), 26. mieszkania nowo wybudowane na 1000 zawartych małżeństw);

X10 9? - Budżety gmin (27. własne dochody budżetów gmin na 1 mieszkańca, 28. udział dochodów własnych w dochodach ogółem, 29. wydatki z budżetów gmin na 1 mieszkańca);

X10 ? - Przestępczość na wsi (30. przestępstwa na 10 000 mieszkańców).

Wykres 15. Indeks rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich wg województw

7. Pożądane kierunki zmian w rozwoju i zagospodarowaniu obszarów popegeerowskich

Zasadność przyjętego modelu transformacji i rozważania na temat alternatywnych (proponowanych przez wielu naukowców) dróg przekształceń oraz 14-letni proces restrukturyzacji i prywatyzacji oraz zagospodarowania mienia byłych Państwowych Gospodarstw Rolnych ma już obecnie jedynie wymiar teoretyczny i historyczny. Nie można już odwrócić i zmienić procesów, które się dokonały, a przy określaniu kierunków zmian i projektowaniu zagospodarowania i rozwoju obszarów postpegeerowskich należy uwzględnić fakty dokonane. Ich ocenę, skutki ekonomiczne, społeczne i wpływ na kształtowanie struktur polskiego rolnictwa przedstawiono w poprzednich rozdziałach opracowania.

Transformacja sektora państwowego rolnictwa doprowadziła do uzyskania samodzielności ekonomicznej i uproszczenia procesów zarządzania sprywatyzowanych gospodarstw, **nie zapewniła jednak w całości jego trwałego zagospodarowania (prywatyzacja kapitałowa) i bezpośredniej oczekiwanej poprawy ich sytuacji ekonomicznej.** Z powodu dysproporcji terytorialnych między podażą a popytem na grunty skarbowe transformacja **nie przyczyniła się też do radykalnej, oczekiwanej zmiany struktury własnościowej polskiego rolnictwa, a nieruchomości rolne byłych PGR nie przeszły do sektora chłopskiego ani przez wykup ziemi przez chłopów, osadnictwo lub długotrwałą dzierżawę, ale w znacznej większości wpłynęły na powstanie nowego elementu w strukturze agrarnej – prywatnych wielkoobszarowych gospodarstw rolnych.**

Transformacja PGR-ów wykazała mankamenty polityki rolnej w zakresie możliwości zmiany struktury agrarnej polskiego rolnictwa, gdyż, nie uwzględniając uwarunkowań regionalnych, ukierunkowana była głównie na przemiany własnościowe (prywatyzację gospodarstw państwowych), a nie na kształtowanie racjonalnej struktury agrarnej.

Efekty agrarne rozdysponowania gruntów skarbowych najslabiej zaznaczyły się w preferowanej w założeniach transformacji grupie rodzinnych gospodarstw indywidualnych, natomiast w ich wyniku powstały liczne gospodarstwa wielkoobszarowe, w większości dzierżawione, których istnienie, a zwłaszcza wielkość, jest obecnie kwestionowana. Omawiane procesy realizowane były natomiast przy udziale znacznych kosztów społecznych i ekonomicznych.

Grundy Zasobu WRSP w większości zostały rozdysponowane, a więc możliwości istotnego oddziaływania ANR na przemiany agrarne są już ograniczone. W tym zakresie do dyspozycji Agencji pozostają jedynie grunty dotąd nierozdysponowane oraz grunty z wtórnej restrukturyzacji większych wydzierżawionych nieruchomości, które w wyniku rozwiązywania umów wracają z dzierżawy, jak też grunty objęte klauzulami "wyłączeniowymi", które pozwalają Agencji przeznaczać część wydzierżawionych gruntów do odrębnego zagospodarowania. **Kontynuowanie koniecznych przemian struktury agrarnej polskiego rolnictwa wymaga więc znacznie większego niż dotychczas zasilenia tego procesu gruntami prywatnymi** (zmniejszenie liczby gospodarstw rolnych oraz przejście osób zatrudnionych w rolnictwie do pozarolniczych działów gospodarki oraz intensyfikacja działań w zakresie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich). Powierzchnia gruntów dotychczas nierozdysponowanych (wg stanu na 30.06.20032 r.) wynosiła 554 tys. ha, w tym prawie połowę stanowiły grunty odłogowane i ugorowane, a 77 tys. ha (13%) grunty nie nadające się do produkcji rolniczej.

Na podstawie przeprowadzonych szacunków można określić zasoby ziemi w posiadaniu Skarbu Państwa, **które można jeszcze ewentualnie rozdysponować w celu powiększania lub tworzenia nowych indywidualnych gospodarstw rodzinnych na około 1 mln ha.** Na areał ten składa się ok. 240 tys. ha gruntów użytkowanych dotychczas rolniczo, pozostających w Zasobie Skarbu Państwa i dotychczas nierozdysponowanych, następnie około 500 tys. ha gruntów, które zostały wydzierżawione na podstawie umów przekraczających 500 ha (ustawa o ustroju rolnym przewiduje maksymalną normę obszarową gospodarstwa rodzinnego najwyżej 300-500 ha) oraz około 260 tys. ha, które mogą "powrócić" z dzierżaw na mocy klauzul wyłączeniowych (Agencja zastrzegła w umowach większych obszarowo dzierżawionych gruntów, że 20% ich powierzchni może być wycofane w celu powiększania indywidualnych gospodarstw rodzinnych w momencie popytu na takie grunty).

Należy jednak zwrócić uwagę na ograniczenia prawne procesu przemian struktury agrarnej z Zasobu Skarbu Państwa, związane z problemem roszczeń reprivatyzacyjnych (roszczenia dawnych właścicieli i spadkobierców oraz zobowiązania do przyznania odszkodowań osobom przesiedlonym do Polski, które zostały pozbawione mienia pozostawiając je na terenach byłego ZSRR).

Według A. Wosia (1996) te ziemie marginalne, nieużytkowane rolniczo oraz rezerwy gruntów odłogowanych (kontrolowane) winny - wzorem innych krajów – stanowić ważny element bezpieczeństwa ekologicznego i element polityki proekologicznej państwa.

7.1. Gospodarstwa wielkoobszarowe

Dyskusyjną – zarówno ze względów ekonomicznych, jak i społecznych – kwestią jest wielkość tworzonych gospodarstw prywatnych i różnego rodzaju spółek. Kontrowersje dotyczą zwłaszcza gospodarstw wielkoobszarowych opartych o najemną siłę roboczą, które według niektórych poglądów odtwarzają poprzednią strukturę gospodarstw.

Nowelizacja kodeksu cywilnego (ustawa z 28 lipca 1990 r.) wprowadzająca znaczną liberalizację obrotu ziemią rolniczą, ułatwiająca jej prywatyzację i ograniczająca protekcjonizm państwowy w rolnictwie (zniesienie barier ograniczających możliwości podziału gospodarstw, zniesienie maksymalnych norm obszarowych gospodarstw, dopuszczenie do prywatyzacji gruntów podmiotów niezwiązanych z rolnictwem, zarówno osób fizycznych, jak i prawnych, usunięcie wymogów posiadania kwalifikacji rolniczych, umożliwienie sprzedaży lub dzierżawy gruntów tylko po przeprowadzeniu przetargu nieograniczonego) **pozbawiła państwo instrumentów aktywnego oddziaływania na kształt obszarowy gospodarstw indywidualnych**. W tych warunkach nastąpiła wprawdzie szybka prywatyzacja mienia popegeerowskiego, ale nastąpiło też ograniczenie popytu na grunty państwowe ze strony rolników indywidualnych (zwłaszcza w sytuacji dekoniunktury w rolnictwie) oraz eliminowanie ich w przetargach przez dużych, bogatych inwestorów, nierzadko zasilanych przez kapitał pochodzenia nierolniczego i zagranicznego.

Dopiero zakwestionowanie w połowie lat dziewięćdziesiątych przez ugrupowania polityczne związane z partiami chłopskimi nadmiernej koncentracji ziemi w prywatnych gospodarstwach wielkoobszarowych doprowadziło do zmiany polityki państwa i ograniczania powstawania nowych i utrwalania istniejących gospodarstw wielkoobszarowych.⁷ Najnowsza ustawa z 11 kwietnia 2003 r. *O kształtowaniu ustroju rolnego państwa*, podkreślająca wagę gospodarstw rodzinnych prowadzonych przez gospodarza i jego rodzinę i określająca dla każdego województwa podstawową i maksymalną powierzchnię gospodarstwa rolnego maksymalnie do 300 – 500 ha, **kwestionuje w zasadzie istnienie w Polsce prywatnych gospodarstw wielkoobszarowych**.

Wydaje się jednak, iż istnienie w Polsce zrestrukturyzowanych wielkoobszarowych gospodarstw, dostosowanych do samodzielnej konkurencji w warunkach gospodarki rynkowej, wydaje się uzasadnione z wielu powodów (porównaj W. Zgliński 1999 i 2000):

- Całkowita parcelacja i rozdawnictwo majątku byłych ppgr w celu tworzenia wyłącznie gospodarstw rodzinnych było nierealne z powodu geograficznego rozkładu podaży i popytu ziemi, a programy nowego osadnictwa rolniczego z powodu olbrzymich kosztów przewyższały możliwości finansowe państwa i zainteresowanych rolników.⁸
- Całkowita parcelacja byłych ppgr doprowadziłaby do dewastacji układu przestrzennego gospodarstw, formowanego przez dziesiątki lat, dostosowanego do warunków naturalnych

⁷ Szereg ustaw, m. innymi: z sierpnia 1995 r. ograniczająca preferencyjną sprzedaż gruntów powyżej określonych norm obszarowych, ze stycznia 1997 r. ograniczająca możliwości kredytowania ulg z tytułu nabycia nieruchomości powyżej 100 ha, nowelizacja ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi SP z 29 sierpnia 1997 r. umożliwiającą Agencji wypowiedzenie umów dzierżawnych w celu wyłączenia 20% gruntów z przedmiotu dzierżawy, jeśli powierzchnia dzierżawionego gospodarstwa przekraczała 300 ha, nowelizacja tejże ustawy z 15 czerwca 1999 r. umożliwiająca sprzedaż lub dzierżawę nieruchomości rolnych w formie przetargów ograniczonych dla rolników indywidualnych zamieszkujących daną gminę lub powiat.

⁸ W ramach tzw. "Programu osadnictwa rolniczego na gruntach Skarbu Państwa" uruchomiono w 1996 r. przewidziano około 210 tys. ha użytków rolnych na tworzenie gospodarstw osadniczych, umożliwiając w ten sposób osiedlenie się około 2-3 tys. rodzin. Do końca 2002 r. w programie uczestniczyło 177 gospodarstw zajmujących areał 37,5 tys. ha.

- i rozłogu oraz spowodowałoby roztrwonienie środków trwałych i wyposażenia infrastrukturalnego gospodarstw, w większości przystosowanych do racjonalnego funkcjonowania.
- Towarowe gospodarstwa o większej powierzchni mają największe potencjalne możliwości na integrację z rolnictwem Unii Europejskiej i sprostania obowiązującej tam zasadzie konkurencyjności. W krajach Unii Europejskiej, gdzie nie było pegeerów, we władaniu przedsiębiorstw wielkoobszarowych znajduje się od 20 do 66% gruntów (w Polsce niespełna 22%).
 - Doświadczenia z prywatyzacji i przekształceń rolnictwa socjalistycznego Rumunii, Bułgarii, Łotwy i Estonii, gdzie całkowita parcelacja i rozdawnictwo majątków spółdzielczych i państwowych i tworzenie od podstaw gospodarstw rodzinnych doprowadziły do ogromnego rozdrobnienia struktury agrarnej, roztrwonienia majątku, olbrzymich kosztów restrukturyzacji i olbrzymiego spadku produkcji rolniczej. Znamienny jest natomiast przykład Czech i Węgier, które wkrótce wraz z Polską znajdą się w UE - oraz wschodnich landów Niemiec, gdzie pozostał dominujący udział zreformowanych wielkoobszarowych gospodarstw o różnych formach własności.
 - Pojęcie gospodarstwa rodzinnego w określonej przez ustawę wielkości we współczesnych realiach technologicznych jest niezgodne z rzeczywistością oraz doświadczeniami innych krajów. Gospodarstwa rodzinne wykorzystujące własną siłę roboczą (wspomagane tylko sezonowo pracą najemną), przy nowoczesnych technologiach i nowoczesnych maszynach mogą mieć powierzchnię znacznie przekraczającą 500 i 800 ha.
 - W porównaniu z krajami UE stopień koncentracji ziemi w Polsce okazuje się daleko niższy. Średnio w krajach UE duże (ponad 100 ha) gospodarstwa dysponują arealem ponad dwukrotnie wyższym niż duże gospodarstwa w Polsce i średnio ich udział w ogólnej liczbie gospodarstw jest przeszło 7-krotnie wyższy w krajach UE niż w Polsce. Jeszcze większe dysproporcje pojawiają się przy porównaniu gospodarstw z przedziału 50 - 100 ha.

Istnieją jednak też bariery i zagrożenia dla kontynuacji i tworzenia gospodarstw wielkoobszarowych oraz wynikająca z nich potrzeba dalszej ich restrukturyzacji:

- Poważną barierą w kontynuowaniu i zawieraniu nowych dzierżaw, zwłaszcza dla gospodarstw wielkoobszarowych, jest niepewność tej formy zagospodarowania majątku byłych ppgr. Przeciwnicy gospodarstw wielkoobszarowych (głównie politycy z ugrupowań chłopskich), uważając, że stanowią one zagrożenie dla rodzinnych form gospodarowania, starają się drogą legislacyjną ograniczać takie dzierżawy. Te próby ingerencji w dzierżawy wielkoobszarowe ograniczają ilość potencjalnych dzierżawców oraz powodują niechęć dzierżawców do inwestowania w gospodarstwa prowadzone na własny rachunek, zwłaszcza gdy nie ma gwarancji długiego trwania dzierżaw i pierwszeństwa w pierwokupie dzierżawionych gospodarstw;
- Pomimo wzrastającego zainteresowania i pozytywnych rezultatów w powiększaniu i tworzeniu gospodarstw w oparciu o dzierżawę, istnieją poważne zagrożenia ograniczające dalszy rozwój tej formy pozyskiwania gruntów, a nawet powodujące opisany już wyżej zwrot dzierżawionych gruntów. Najważniejsze z nich to: niedostatek kapitału i trudności w uzyskaniu kredytów preferencyjnych na zakup niezbędnych środków związanych z powiększeniem gospodarstw, trudności z zabezpieczeniem wierzytelności, niska rentowność kapitału w rolnictwie;

- Bariery dla gospodarstw powiększających swoje powierzchnie wynikają też z wielkości dzierżawionych gruntów w stosunku do posiadanego potencjału wytwórczego. L. Ostrowski (1997) w oparciu o liczne badania IERiGŻ (J.Kulawik, A.Szemberg, H. Rudnicki) przytacza graniczne wartości wzrostu powierzchni gospodarstw, powyżej których ryzyko kredytowe rośnie, gdyż zmiana obszaru silnie wpływa na strukturę czynników wytwórczych i tworzy bariery techniczne. Powstają one z niedoboru maszyn, stanowisk dla zwierząt, środków transportu, siły roboczej itp. I tak: gospodarstwa powiększające swoje powierzchnie do 30% dotychczasowego obszaru mogą swoją działalność opierać na posiadanych środkach i zwiększać i unowocześniać potencjał produkcyjny; gospodarstwa powiększające o 30-50% swój dotychczasowy obszar wymagają dobrożenia technicznego, a więc znacznych środków finansowych;
- W gospodarstwach wielkoobszarowych nastąpiła znaczna ekstensyfikacja produkcji rolniczej. Nastąpił wzrost mniej pracochłonnej i kapitałochłonnej produkcji roślinnej, ukierunkowanej na uprawy zbóż, szczególnie pszenicy, ostatnio kukurydzy oraz rzepaku. Nastąpił natomiast znaczny regres w produkcji zwierzęcej, szczególnie chowu bydła i produkcji mleka. Gospodarstwa „popegeerowskie”, w większym stopniu przystosowując swoją działalność do warunków rynkowych, kierowały się koniunkturalną opłacalnością produkcji i maksymalizacją zysków. Monokultura zbożowa oraz oparcie upraw tylko na nawożeniu mineralnym stosowane w długim okresie czasu przyczynić się jednak mogą do zmniejszenia urodzajności gleb i pogorszenia w przyszłości warunków gospodarowania (W.Guzewicz i inni, 2002);
- Intensyfikacja produkcji na olbrzymich polach płodozmianowych, nie uwzględniająca na ogół zmienności glebowej, zróżnicowanej pojemności sorpcyjnej i zdolności buforowych, ujednolicenie zabiegów agrotechnicznych, odstępianie od zasad płodozmianu, jednostronne i wysokie, głównie mineralne, nawożenie przy ograniczonym lub pomijanym nawożeniu organicznym negatywnie oddziałują na gleby, powodując ich degradację. Stosowanie ciężkiego sprzętu maszynowego niszczącego glebę oraz występowanie upraw monokulturowych wrażliwych na choroby i plagi szkodników, stosowanie dużych dawek pestycydów i środków ochrony roślin również powoduje degradację krajobrazu rolnictwa wielkoobszarowego;
- Niepokojącym zjawiskiem jest znaczne ograniczenie możliwości gospodarstw we wprowadzaniu nowych technik i technologii produkcji, postępu biologicznego, modernizacji gospodarstw i procesu inwestycyjnego. W wyniku zmniejszania się nakładów inwestycyjnych nastąpiło znaczne ograniczenie, a nawet zaprzestanie modernizacji majątku produkcyjnego. Zjawisko to utrzymuje się od 1997 r., a od 1999 r. przybrało na sile, a inwestycje w modernizację potencjału produkcyjnego nie zapewniały reprodukcji rozszerzonej majątku.

Należy jednak podkreślić, - wynika to z danych AWRSP i badań IERiGŻ – że w wielkoobszarowych gospodarstwach następują zmiany dostosowawcze do zmieniających się wymogów rynkowych. Dekoniunktura w rolnictwie skomplikowała procesy przemian własnościowych i spowodowała potrzebę dalszej restrukturyzacji gospodarstw, a znaczne zwroty gospodarstw dzierżawionych - potrzebę powtórne racjonalnego ich zagospodarowania. Wśród dzierżawców wzrosło zainteresowanie zakupem gospodarstw, wiążące się prawdopodobnie ze zbliżającym się terminem wejścia Polski do UE i oczekiwań związanych z poprawą koniunktury w rolnictwie, a zwłaszcza wzrostu cen ziemi rolniczej. Z badań IERiGŻ wynika, że prawie 85% dzierżawców wielkoobszarowych

gospodarstw było zainteresowanych zakupem majątków. Za główną barierę realizacji tych zamierzeń dzierżawcy wymieniali, obok braku kapitału i preferencyjnych kredytów, przede wszystkim nieuregulowane stany prawne użytkowanych gospodarstw.

Rewizji wymaga też formuła przetargów przy nabywaniu i dzierżawieniu gruntów z Zasobu WRSP: **zastąpienie przetargów nieograniczonych**, faworyzujących podmioty zagraniczne rozporządzające większymi zasobami kapitałowymi, **przetargami ograniczonymi preferującymi w pierwszej kolejności polskich nabywców i dzierżawców** (podobnie jak to się dzieje we Francji i Austrii). Takie ustalenia zawiera "Pakt dla rolnictwa i obszarów wiejskich" w części dotyczącej poprawy struktury gospodarstw rolnych (I filar Paktu), przyjęty przez Radę Ministrów w lipcu 1999 r.⁹

Proces restrukturyzacji i prywatyzacji rolnictwa państwowego, w tym powstanie prywatnych wielkoobszarowych gospodarstw, przyczynił się jednak do zbliżenia struktury gospodarstw rolnych polskiego rolnictwa do struktur gospodarstw w UE, w których występuje różnorodność form własnościowych i obszarowych, ale znaczący udział i rolę mają duże gospodarstwa wielkoobszarowe. W strukturze agrarnej naszego kraju budującego gospodarkę rynkową istnienie konkurencyjnych, wielkotowarowych prywatnych gospodarstw wielkoobszarowych i wspieranie ich rozwoju przez państwo jest tak samo uzasadnione, jak istnienie szczególnie licznych małych gospodarstw, których produkcja jest w dużej mierze przeznaczona na własne potrzeby wyżywieniowe rolnika i jego rodziny, a zatrudnienie w nich stanowi dodatkowe źródło dochodów.

8. Zakończenie: problemy związane z negatywnymi skutkami społecznymi transformacji Państwowych Gospodarstw Rolnych oraz zróżnicowanie strategii rozwoju obszarów postpegeerowskich

Stosowanie różnych form zapobiegania bezrobociu oraz działań na rzecz aktywizacji bezrobotnych, programy pomocy rodzinom byłych pracowników PGR (przedstawione będą w opracowaniu) oraz działania na rzecz aktywizacji gospodarczej obszarów postpegeerowskich **nie przyczyniły się do radykalnej zmiany i poprawy istniejącej sytuacji.**

Brak pracy we wsiach postpegeerowskich oraz w sąsiadujących miastach spowodował znaczne zubożenie i obniżenie jakości życia ludności. Wpłynęło ono na niski popyt na wszelkie dobra i usługi, ograniczające rozwój funkcji pozarolniczych. Niekiedy tragiczna sytuacja bytowa spowodowała degradację poziomu życia, eliminując całkowicie wydatki na cele mieszkaniowe oraz ograniczyła wszelkie wydatki, w tym na zakup żywności, do poziomu zagrażającego rozwojowi biologicznemu, zwłaszcza dzieci i młodzieży.

Dlatego też dążenie do zapewnienia społecznościom postpegeerowskim relatywnych szans i możliwości godnego życia i realizacji podstawowych aspiracji życiowych winno być podstawowym paradygmatem polityki społecznej i regionalnej dotyczącej tych obszarów.

Wydaje się, że szczególnie istotne są tu programy adresowane do dzieci i młodzieży z osiedli pegeerowskich, mające na celu wszechstronną pomoc w ich edukacji.

Obszary postpegeerowskie ze względu na swoją specyfikę wyróżnione zostały w wielu dokumentach rządowych jako region strategiczny, wymagający odmiennej, szczególnej

⁹ Pakt dla rolnictwa i obszarów wiejskich, Centrum Informacyjne Rządu, str. 10

koncepcji rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, między innymi w kolejnych projektach *Narodowej Strategii Rozwoju Regionalnego*, *Spójnej Polityce Strukturalnej Rozwoju Obszarów Wiejskich i Rolnictwa*, jak i *Koncepcji Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*. W dokumentach tych podkreśla się, że jest to region o dominacji wielkoobszarowych gospodarstw rolnych, wymagających pilnego uporządkowania własnościowych aspektów struktury agrarnej oraz koncepcji rozwoju rolnictwa. Nieuporządkowana własność, umowy dzierżawne nie obligujące do zachowania równowagi ekologicznej w rolnictwie, niedoinwestowane gospodarstwa wielkoobszarowe, rozpowszechniona monokultura zbożowa – prowadzą do degradacji rolnictwa.

Rozwój rolnictwa i **funkcji pozarolniczych** – determinujących aktywizację zawodową ludności – na obszarach postpegeerowskich determinowany jest zarówno uwarunkowaniami środowiskowymi, jak też społeczno-ekonomicznymi, głównie zaś negatywnymi skutkami przekształceń restrukturyzacyjno-własnościowych rolnictwa państwowego.

Gminy postpegeerowskie, obok problemów typowych dla większości gmin rolniczych – słabości gospodarki i na ogół monofunkcyjnego rolniczego jej charakteru, zubożenia ludności rolniczej, braku kapitałów lokalnych i instytucji finansujących sferę produkcji i usług, braku przemysłu rolno-przetwórczego, malejących dotacji i subwencji państwa na zwiększające się obowiązki gmin, wyróżniają się charakterystycznymi, niżej przedstawionymi cechami:

- Położenie głównie w północnych i zachodnich rejonach kraju na tzw. „Ziemiach Odzyskanych” i w strefach przygranicznych. Właściwe, racjonalne zagospodarowanie i rozwój ekonomiczno-społeczny ma tu wymiar geopolityczny.
- Gwałtowne załamanie się produkcji rolniczej, znacznie większe na obszarach postpegeerowskich niż w innych regionach kraju.
- Ze względu na przeważnie monokulturową strukturę gospodarki, gdzie dominującą rolę odgrywa rolnictwo, procesy transformacji zachodzą na obszarach postpegeerowskich znacznie wolniej niż w regionach o bogatej, wielofunkcyjnej strukturze i powodują koncentracje negatywnych, nie spotykanych dotychczas skutków ekonomicznych i społecznych. Należy jednak podkreślić, że obszary te (zwłaszcza województwo zachodniopomorskie, północna część lubuskiego, środkowa wielkopolskiego, północno-zachodnia dolnośląskiego i zachodnia pomorskiego) charakteryzują się relatywnie wysokim nasyceniem różnych prywatnych podmiotów gospodarczych (zarówno osób fizycznych, jak i spółek, w tym również z udziałem kapitału zagranicznego). Jednak podmioty te zatrudniają niewielką liczbę pracowników i nie wpływają w zasadniczy sposób na miejscowy rynek pracy, zwłaszcza na zatrudnienie bezrobotnych, o niskich kwalifikacjach pracowników byłych ppgr. Ponadto fakt ten świadczy o dużym zróżnicowaniu i rozwarstwieniu społeczeństwa terenów wiejskich tej części kraju.
- Na ogół niekorzystne stosunki demograficzne – niska gęstość zaludnienia, niski poziom wykształcenia ludności, mała mobilność zawodowa związana z koniecznością zamieszkiwania w marginalizowanych osiedlach postpegeerowskich.
- Drastyczna redukcja zatrudnienia w restrukturyzowanych rolniczych gospodarstwach państwowych i związane z tym bezrobocie strukturalne, ze wszystkimi negatywnymi jego skutkami. Marginalizacja ekonomiczna i społeczna objęła bowiem, obok pracowników byłych ppgr i ich rodzin, również całe osiedla popegeerowskie. Wprawdzie budownictwo tych osiedli miało wiele cech negatywnych (podobnie zresztą jak socjalistyczne budownictwo w miastach), a ich lokalizacja z góry zakładała marginalizację w stosunku do wiejskiej sieci osadniczej, to jednak poprawa warunków mieszkaniowych załóg pracowniczych była

niekwestionowanym osiągnięciem PGR. W osiedlach tych oprócz substancji mieszkaniowej znajdowały się też obiekty o charakterze socjalnym: przedszkola, żłobki, ośrodki zdrowia, ośrodki wczasowe, obiekty sportowe i kulturalne. W niektórych gminach obiekty te stanowiły poważną, a często jedyną część infrastruktury społecznej i decydowały o kształtowaniu opieki społecznej i życiu kulturalnym mieszkańców wsi. Ich likwidacja zubożyła niektóre regiony kraju i spowodowała pustkę socjalno-kulturową, ograniczając dostępność do nich mieszkańcom wsi i małych miasteczek.¹⁰

- Zmniejszająca się dostępność komunikacyjna, spowodowana zawieszeniem połączeń autobusowych i likwidacją linii kolejowych, wpływająca na rozwój funkcji pozarolniczych.

Istnieją też pozytywne czynniki warunkujące rozwój obszarów popegeerowskich, a mianowicie:

- Dość znaczne zróżnicowanie warunków agroekologicznych, poziomu kultury rolnej oraz warunków przyrodniczych determinujących rozwój funkcji pozarolniczych.
- Duże obszary gruntów i majątku (zabudowania gospodarcze, infrastruktura techniczna, obiekty zabytkowe - niestety często zdewastowane), nadające się do zagospodarowania rolniczego i pozarolniczego.
- Dość dobrze zorganizowane osiedla popegeerowskie wraz z mieszkańcami mającymi niskie wymagania płacowe.
- Możliwość uruchomienia na dużą skalę robót interwencyjnych i publicznych, zmierzających do polepszenia wyposażenia infrastrukturalnego wsi, zalesień gruntów najsłabszych itp.
- Na ogół dobry stan środowiska predestynujący zarówno do produkcji zdrowej żywności, a w przypadku walorów krajobrazowych rozwoju usług turystycznych oraz wypoczynku i turystyki zbliżającej do natury.
- W gminach przygranicznych i położonych w sąsiedztwie dużych skupisk ludności możliwość rozwoju rolnictwa, produkującego świeżą i przetworzoną żywność na potrzeby sąsiadów oraz możliwość rozwoju funkcji pozarolniczych, związanych z obsługą ruchu turystycznego, infrastrukturą przejść granicznych itp.
- W gminach o najlepszych warunkach agroekologicznych konieczność rozwoju rolnictwa intensywnego zarówno w wielkoprzestrzennych gospodarstwach o różnych formach własności, jak i w silnych, powiększonych gospodarstwach rodzinnych oraz rozwój przemysłu przetwórstwa produktów rolniczych i usług związanych z rolnictwem.

Różnorodność uwarunkowań społeczno-ekonomicznych, tradycji, położenia geograficznego, zagospodarowania przestrzennego, jak również uwarunkowań przyrodniczych, przede wszystkim agroekologicznych i rozwoju turystyki **determinują zróżnicowane przestrzennie możliwości aktywizacji, rozwoju funkcji pozarolniczych i stosowanie różnych wariantów i odmiennych strategii rozwoju i funkcjonowania obszarów „popegeerowskich”.**

¹⁰ Należy zaznaczyć, że 6% osiedli popegeerowskich znajduje się w małych miastach.

Bibliografia

- Czyszczewicz R., 1993, *Bezrobocie wśród pracowników państwowych gospodarstw rolnych*, Polityka Społeczna 1993, nr 5-6.
- Dzun W., 2002, *Wpływ restrukturyzacji byłych PGR na przemiany w strukturze gospodarstw rolnych*, Wieś i Rolnictwo, nr.1, 2002.
- Fedyszak-Radziejowska B., 1997, *Nowi gospodarze d. pgr i ich pracownicy*, w: *Nowi gospodarze dawnych PGR. Przekształcenia państwowego rolnictwa*, IRWiR PAN, Warszawa 1997.
- Głębocki B., 2002, *Struktura własności użytków rolnych w Polsce po 11 latach transformacji gospodarki*, [w:] Przegląd Geograficzny, tom 74, z. 3, 2002.
- Guzewicz W., Osuch D., Zdzieborska M., 2002, *Wyniki produkcyjno-ekonomiczne wielkoobszarowych gospodarstw powstałych z majątku byłych PGR*, IREiGŻ, Warszawa, 2002.
- Kaczmarek U. 1999, *Rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich woj. szczecińskiego*, Agropremiany, nr 2, 1999.
- Kozłowska-Burdziak M., 2006, *Instytucjonalne uwarunkowania przekształceń własnościowych Państwowych Gospodarstw Rolnych w Polsce w latach 1992-2002*, Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Michna W., 1994, *Kwestia rolna w Polsce w latach 1990-1994*, [w:] Polityka społeczna, stan i perspektywy, Wydawnictwo – Agencja Scholar, Warszawa..
- Mokrzycki E., 1997, *Klasa z przeszłości*, Gazeta Wyborcza z 5-6 lutego 1997.
- Olko-Bagieńska, J. Kostrzewski, 1996, *Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa po czterech latach działalności, czy można było inaczej*, Agropremiany nr 1, 1996.
- Ostrowski L., 1997, *Dzierżawa gruntów w Polsce w latach 1991-1995*, Wieś i Rolnictwo, nr 2.
- Raporty z działalności AWRSP/ANR, 1992-2006.*
- Staniszkis J., 1999, *To są analizy systemowe a nie spiskowe*, wywiad z J. Staniszkis [w:] Podkowiński Magazyn Kulturalny, nr 2, 1999.
- Tarkowska A., 1998, *Wielkoobszarowe gospodarstwa rolne, ich załogi i nowi gospodarze*, IRWiR PAN, Warszawa, 1998.
- Wilkin J., 1998, *Przekształcenia państwowych gospodarstw rolnych – procesy racjonalizacji i marginalizacji*, [w:] Wielkoobszarowe gospodarstwa rolne, ich załogi i nowi gospodarze, IRWiR PAN, Warszawa, 1998.
- Woś A., 1995, *Wzrost gospodarczy i strategia rozwoju polskiego rolnictwa, eseje*, IERiGŻ, Warszawa
- Woś A., 1996, *Strategiczne problemy rozwoju polskiego rolnictwa – synteza*, IERiGŻ. Warszawa.
- Zgliński W., 1999, *Szanse rozwoju wielofunkcyjnego na obszarach postpegeerowskich*, [w:] Możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi polskiej w kontekście integracji z Unią Europejską, Studia KPZK, tom CX, Warszawa 2000.
- Zgliński W. 1999, *Przekształcenia restrukturyzacyjno-własnościowe rolnictwa państwowego i ich wpływ na zagospodarowanie wsi i przestrzeni rolniczej*, [w:] Wpływ zróżnicowań regionalnych na możliwości przekształceń wsi polskie, Biuletyn KPZK, z. 188, Warszawa.
- Zgliński W., 2003, *Wpływ transformacji Państwowych Gospodarstw Rolnych na przemiany rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce*, Studia Obszarów Wiejskich, Współczesne przekształcenia i przyszłość polskiej wsi, IGiPZ PAN, tom 4, Warszawa.

Spis map

1. Udział PGR w ogólnej powierzchni użytków rolnych (w %) w 1986 r.
2. Grunty przyjęte do Zasobu ANR (stan na 31.12.2006 r.).
3. Kierunki zagospodarowania gruntów ANR (stan na 31.12.2006 r.).
4. Struktura dzierżawionych gruntów wg powierzchni i liczby umów (stan na 31.12.2006 r.).
5. Struktura sprzedanych i wydzierżawionych gruntów z Zasobu WRSP (stan na 31.12.2006 r.).
6. Produkcyjne jednostki gospodarcze Zasobu WRSP (stan na 31.12.2006 r.).
7. Jednoosobowe spółki Skarbu Państwa (stan na 31.12.2006 r.).
8. Gospodarstwa wielkoobszarowe (powyżej 100 ha) utworzone z Zasobu WRSP w wyniku restrukturyzacji i prywatyzacji gruntów popegeerowskich (stan na 31.12.2006 r.).